

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Кафедра мовної та психолого-педагогічної підготовки

Допущено до захисту

Завідувач кафедри
д. психол. н., доцент Ю. О. Асєєва

(підпис)

«____» _____ 2024 р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття освітнього ступеня бакалавр

Зі спеціальності _____ 053 Психологія _____
(шифр та найменування спеціальності)

За освітньою програмою «Психологія» _____
(назва освітньої програми)

На тему: **«ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ
ПІДЛІТКІВ»**

Виконавець:

студентка 4 курсу 1 групи
факультету ФЕУП

_____ Сташук Єлизавета Михайлівна
/підпис/

Науковий керівник

Кандидат психологічних наук,
старший викладач кафедри МППП

_____ Яцишина Анастасія Миколаївна
/підпис/

Одеса - 2024

ЗМІСТ

ВСТУП.....	2
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЯВІВ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ.....	5
1.1 Психологічні особливості агресивної поведінки особистості у працях вітчизняних та зарубіжних дослідників.....	5
1.2 Поняття агресивності, чинники її виникнення та види агресивності.....	16
1.3 Гендерні особливості особистісного розвитку в підлітковому віці.....	25
Висновки до першого розділу.....	31
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ АГРЕСИВНОСТІ В ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ.....	34
2.1 Особливості вибірки та методів дослідження.....	34
2.2 Аналіз результатів емпіричного дослідження.....	40
2.3. Методичні рекомендації щодо подолання прояву агресивності у підлітковому віці.....	50
Висновки до другого розділу.....	53
ВИСНОВКИ.....	55
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	58
ДОДАТКИ.....	62

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Напруженість у сучасному суспільстві набирає обертів, що призводить до значного збільшення кількості різного роду конфліктів, вони стають гострішими у протіканні вікової кризи. Підлітковий вік — це період значного розвитку, який починається з початком статевого дозрівання і закінчується в середині 20-х років. Подумайте, наскільки відрізняється людина у віці 12 років від людини, якою вона є у віці 24 років.

Траєкторія між цими двома віками включає глибокі зміни в усіх сферах розвитку — біологічній, когнітивній, психосоціальній та емоційній. Особисті стосунки та налаштування також змінюються протягом цього періоду, оскільки однолітки та романтичні партнери стають більш важливими, а підліток переходить у середню школу, а потім закінчує її або влаштовується на роботу.

Дійсно, підлітки стають дедалі активнішими учасниками власного процесу розвитку. Проте, поки вони досліджують, експериментують і навчаються, вони все ще потребують опори та підтримки, включаючи середовище, яке створює можливості для процвітання. Токсичне середовище ускладнює здоровий розвиток підлітків. Зрештою, зміни в тілі, мозку та поведінці, які відбуваються в підлітковому віці, взаємодіють між собою та з навколишнім середовищем, формуючи шляхи до дорослого життя. Як вже зазначалося вище, цей період вважається найскладнішим через те, що саме в цей час невпевненість у собі й відчуття неповноцінності досягає піку при максимальному тиску соціальної середовища, а також спостерігається прояв агресивності до однолітків.

Так наприклад Л. Бендер, розглядає агресію як тенденцію наближення до об'єкта чи видалення від нього, а Ф. Аллан описує її як внутрішню силу, що дає людині можливість протистояти зовнішнім силам. Підлітковий вік вважається одним із найважчих періодів формування особистості, оскільки в цей час формується світогляд, складається відношення до самого себе, відбуваються суттєві зміни мотивації, а також розвиток почуттів, як узагальнених і відносно стійких переживань. Основним новоутворенням підліткового віку стає почуття

дорослості. Воно пов'язане з етичними нормами поведінки. В цей період з'являється моральний кодекс, який диктує підліткам свій стиль поведінки.

У нашій країні актуальність проблеми формування психологічних особливостей та творення у підлітків культури спілкування встановлюється деякими на сучасному етапі вимогами, які висуває соціум до комунікативної компетентності випускників загальноосвітніх навчальних закладів. З постійним розвитком українського суспільства різні форми деструктивної поведінки, зокрема агресивної, мають тенденцію не до зниження, а збільшилися у формі вияву. Вчені виявили, що період статевого дозрівання у хлопців і дівчат відрізняється. Існують деякі відмінності, але головна схожість між ними: здобути свободу, порушуючи правила і зникаючи з дому, вживання алкоголю та різноманітних шкідливих речовин в агресивній формі. Особлива увага цієї проблемі приділялася в зарубіжній психології (В. Моргун, Г. Паренс, А. Реан, Р. Стауб, І. Фурманов).

Аналіз досліджень і публікацій. Дослідженню проявів агресивності у підлітковому віці представлено в працях сучасних українських авторів: П. Артьомов, А. Біндяк, О. Качмар, Г. Киричук, В. Павелків, М. Рева, О. Файдюк, Н. Цап. та інших.

З огляду на зазначене вище, виникає інтерес щодо ґрунтовнішого теоретичного вивчення та емпіричного дослідження гендерних особливостей прояву агресивності у підлітковому віці, чим і зумовлений вибір теми нашого дослідження.

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати та емпірично дослідити психологічні особливості агресивної поведінки підлітків.

Об'єкт дослідження: агресивність у підлітковому віці.

Предмет дослідження: гендерні особливості прояву агресивності в підлітковому віці.

Вибірку склали: 40 осіб 14-15 років (із них 20 осіб чоловічої статі та 25 осіб жіночої статі). Всі респонденти є дітьми, які навчаються в Ставківські ЗОШ.

Завданнями випускної роботи є:

1. Здійснити теоретичний аналіз психологічних особливостей підліткового віку і вивчити феномен агресивності та її видів;
2. На теоретичному рівні уточнити гендерний аспект розвитку емоційної сфери підлітків;
3. Підібрати психодіагностичні методики та визначити їхню роль для вивчення предмета дослідження;
4. Експериментально дослідити гендерність прояву агресивності в підлітковому віці; розробити рекомендації щодо попередження агресивності в підлітковому віці з урахуванням гендерного аспекту.

У роботі використовувалися такі методи дослідження, як вивчення та систематизація теоретичних джерел, відповідно заявленої проблеми, спостереження, опитування, якісне порівняння, метод статистичної обробки даних. До психодіагностичного комплексу увійшли наступні методи:

1. «Опитувальник А.Басса та А.Дарки»;
2. Методика на визначення маскулінності-фемінності Сандри Бем;
3. «Тест А.Ассінгера»;
4. Авторська анкета «Я підліток: у чому полягають особливості моїх стосунків з оточуючими?».

Структура випускної роботи: робота складається зі вступу, двох розділів – теоретичного та практичного, висновків, списку використаних джерел та додатків, її обсяг – 87 сторінок.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЯВІВ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ

1.1. Психологічні особливості агресивної поведінки особистості у працях вітчизняних та зарубіжних дослідників

Результати досліджень вітчизняних та зарубіжних вчених, свідчать про те, що агресія відноситься до категорії явищ, які необхідно вивчати в сукупності зусиллями багатьох наукових дисциплін. Важливо зазначити, що всі ці концепції можуть доповнювати одна одну і мають свої сильні сторони. Так, психоаналітична концепція Фрейда дозволяє розуміти вплив психологічних факторів на агресивну поведінку. Теорія Долларда дозволяє розглядати агресію як реакцію на фрустрацію, що допомагає зрозуміти, які ситуації можуть спричиняти агресію. Теорія соціального навчання дозволяє розглядати агресію як результат спостереження й навчання відповідної поведінки. [10]

Найбільш цілеспрямованою теорією є, на мою думку, теорія соціального навчання. Вона ураховує роль спостереження та власного досвіду в формуванні нашої поведінки. Так, дитина, яка спостерігає агресивну поведінку у своєму оточенні, може підхопити цю модель і навчитися сама проявляти агресію. Але важливо також враховувати, що не всі діти реагують на такі спостереження однаково - багато залежить від внутрішніх особливостей та контексту, у якому вони перебувають. Таким чином, врахування всіх цих концепцій дозволяє отримати більш повне розуміння природи агресії і сприяє розвитку ефективних стратегій управління агресивною поведінкою.

Агресія, згідно з В. Івановою, є формою прояву агресивності. Вона може бути спрямована на самозахист, захист території, захист потомства, досягнення життєвих цілей, а також на сприйняття ворога або загрози. Водночас, агресивності може виявлятися не тільки через агресію, але й через інші форми поведінки, наприклад, через вербальну агресію (грубі слова, висміювання, грубі

жести) або пасивну агресію (спротив бездіяльністю, відмова виконати вказівку). [14]

Важливо розуміти, що агресивність та агресія є нормальними явищами в людському житті, проте їх негативна проява може призводити до конфліктів, насильства та шкоди іншим. Тому виховання агресивності та контроль над агресією важливі завдання у формуванні здорової особистості.

Згідно з Ф. Бассіном, вбачати агресивність особистості у будь-яких агресивних діях недоцільно. Існує важлива різниця між поняттями "агресія" і "агресивність". Агресивні дії можуть бути викликані різними факторами та контекстом, і не завжди свідчать про наявність агресивної особистості. Також агресивність може виявлятися не тільки в явно агресивних діях, але і в більш субтельних та непомітних формах.

Видатний психолог Ф. Бассін стверджує, що сама агресивність не робить суб'єкта соціально небезпечним. Це пояснюється тим, що зв'язок між агресивністю і агресією не є однозначним. Існує можливість, що агресивні дії не мають соціально небезпечних або неприйнятних суспільством форм. Загалом, Ф. Бассін вказує на потребу розрізняти поняття "агресія" і "агресивність", а також підкреслює, що агресивність сама по собі не є ознакою соціальної небезпеки. [33]

Зловмисна поведінка може мати різноманітні мотивації, такі як бажання влади, контролю, розгрому або спустошення. Ці мотиви прямо суперечать конструктивним цінностям, які сприяють співробітництву, розвитку і добробуту індивіда чи групи. Наприклад, деякі люди можуть вчиняти злочини або насильство з метою підкорення, контролю або звільнення власних негативних емоцій. Така деструктивна поведінка підсилює їх почуття сили і влади, хоча це прямо суперечить гідності, взаєморозумінню і людським правам.

У цьому контексті важливо відрізнити саму зловмисну поведінку від її мотивів. Хоча зовнішні дії можуть бути схожі, мотиви роблять дещо іншою деструктивну поведінку. Порозуміння мотивації може допомогти уникнути

погрози та підтримати особу в зміні своїх цінностей та дієвого підходу в житті. [13]

Отже, сама по собі зловмисна поведінка не є деструктивною, але мотиви, що стоять за нею, можуть мати деструктивний вплив на особу або оточуючих. Чітке розуміння цих мотивів може бути важливим кроком у розвитку конструктивних взаємодій та спільного добробуту.

Агресивність виявляється в різних способах, включаючи словесну або фізичну атаку на інших, агресивні дії чи жестів, загрози, розмови, які викликають страх та неприємності у інших людей. Вияв агресивності може бути природним реакцією на стресові ситуації або проблеми, а також може бути результатом виховання, соціального середовища чи особистісних чинників.

Неможливість вияву агресивності може пояснюватися неувереністю, страхом перед конфліктами, неспроможністю вирішувати проблеми та захищати свої інтереси. Це може призвести до пасивної або покірної життєвої позиції, де людина не вміє або не намагається виходити за межі своєї зони комфорту. [7]

Надмірний розвиток агресивності може мати негативні наслідки. Люди з високим рівнем агресивності можуть бути конфліктними, нестриманими та неспроможними контролювати свої емоції. Це може призвести до постійних конфліктів у взаєминах з іншими людьми, втрати дружніх стосунків, проблем на роботі або навчанні, а також може впливати на фізичне та психічне здоров'я.

У крайніх випадках, коли агресивність стає патологічною, це може вказувати на психічні проблеми, такі як агресивність, що перевищує норму, насильство чи зловживання. В таких випадках, людина може потребувати допомоги фахівців, які допоможуть зайнятися особистим розвитком, навчитися ефективним стратегіям вирішення конфліктів та керування емоціями.

Агресія - це активний і необхідний елемент життя. На думку А. Реана агресія є природним інстинктом, який виникає у всіх людей і проявляється у різних формах. Реан також зауважує, що агресія може мати як негативні, так і позитивні наслідки. Наприклад, агресія може спонукати до боротьби за свої права

і захисту себе, але в той же час може також викликати насильство і конфлікти. Агресія може мати різні причини, такі як бажання підкорення, влади, контролю, реваншу, захисту території або інтересів. Також, агресія може виникнути як результат конфлікту, невідповідних соціальних умов або психічних проблем.

Цілеспрямоване заподіяння шкоди жертві відрізняє агресію від випадкової або несвідомої шкоди. Це означає, що агресивна особа має свідомий намір заподіяти шкоду жертві. Жертви агресії повинні мати мотивацію уникнути подібного поводження з іншими людьми. Це може бути через досвід попередньої агресії, страх або тривогу від подібної поведінки. [25]

Важливо розуміти, що агресія може мати негативні наслідки для всіх сторін, включаючи саму агресивну особу. Агресія порушує мир і стабільність у суспільстві і може вести до насильства, конфліктів і тривоги. Тому важливо дотримуватись ненасильницьких способів вирішення конфліктів і працювати над попередженням агресії. Існує багато різних типів агресивної поведінки. Одним з таких типів є фізична агресія, яка включає прямі агресивні дії фізичного характеру, такі як бійки, побої, напади. Цей тип агресії може бути спрямований на інших людей, тварин або навіть на предмети.

Інший тип агресії - вербальна агресія. Це включає у себе висловлення загроз, образ, образки і негативні коментарі про іншу людину. Вербальна агресія може бути спрямована на винну особу або ж на будь-яку іншу людину. Також існує психологічна агресія, яка може включати у себе висміювання, іронію або спроби психологічного маніпулювання. Цей тип агресії спрямований на те, щоб зібрати владу або контроль над іншою людиною.

Нарешті, соціальна агресія включає у себе шкідливі дії проти соціальної групи або спроби залякати, виштовхувати або покарати члена групи. Цей тип агресії може включати в себе акти булінгу, цькування та інші форми негативного впливу на інших людей. [22]

Усі ці типи агресії можуть мати серйозні наслідки для жертви і оточуючих. Самоусування від агресивної поведінки може зайняти тривалий час і потребувати професійної допомоги.

У літературі представлено досить велику кількість типів класифікації агресії. У роботі В. Дрьоміна описується два основних види агресивної поведінки: «конструктивну агресію (відкриті прояви агресивних спонукань, реалізовані в соціально прийнятній формі, при наявності відповідних поведінкових навичок і стереотипів емоційного реагування, відкритості соціального досвіду і можливості саморегуляції та корекції поведінки); деструктивну агресію.

Ці два види агресивної поведінки відрізняються своїми характеристиками і наслідками. Конструктивна агресія є певного роду позитивною агресією, яка сприяє досягненню мети та задоволення потреб. Вона може включати такі прояви, як конкуренція, амбіції, самоствердження, захист своїх прав і інтересів. Конструктивна агресія відбувається в рамках соціально прийнятих норм і може бути корисною для особи і суспільства в цілому. [1]

З іншого боку, деструктивна агресія є негативною формою агресивної поведінки, яка шкодить іншим людям і суспільству. Вона проявляється у насильстві, наругах, злочинах тощо. Деструктивна агресія не враховує морально-етичні норми і вимоги реальності і може мати серйозні негативні наслідки для всіх сторін, включених у конфлікт.

Ці два види агресії є одними з основних історично сформованих класифікацій агресивної поведінки. Інші класифікації можуть включати інші типи агресії, такі як вербальна агресія, пасивна агресія, соціальна агресія та інші. Кожен з цих типів має свої особливості і характеристики.

Важливо враховувати, що агресія є складним явищем, і її класифікація може бути суб'єктивною і залежати від контексту та обставин. Агресія може мати різні причини, включаючи соціальні, психологічні, біологічні та інші фактори. Розуміння та вивчення різних типів агресії може допомогти у розробці ефективних стратегій її управління та запобігання. [23]

Конструктивний вид агресії називають також псевдоагресією. З точки зору Е. Фромма є такі види агресії: інструментальну агресію, ненавмисну, ігрову, оборонну, агресію як форму самоствердження.

Ненавмисна агресія є формою агресії, де особа виявляє насильственну поведінку без наміру завдати шкоди. Цей тип агресії може бути характерним для людей з психопатологічними порушеннями, такими як депресія, аутизм або шизофренія. Вони можуть виявляти агресивну поведінку без свідомого контролю над своїми діями. Ненавмисна агресія може бути також результатом впливу стимулів навколишнього середовища, таких як стрес, перевантаження інформацією або недостатня комунікація. Це може призводити до вибухів гніву та агресії, які є непередбачуваними і неконтрольованими. [26]

Аналізуючи праці Н. Гусєвої можна зазначити, що агресивні прояви можуть мати різні причини і цілі. Вона стверджує, що агресія може бути засобом досягнення певної мети, наприклад, у випадку, коли людина використовує агресивність для досягнення певних результатів або успіху. Крім того, агресія може бути способом психологічної розрядки, коли людина випускає напруження, яке виникає внаслідок блокованої потреби.

Також, за думкою Н. Гусєвої агресія може бути самоціллю, коли людина приносить шкоду іншим лише задля задоволення своїх потреб або задоволення. Крім цього, він вважає, що агресивність може бути способом задоволення потреби в самореалізації і самоствердженні, коли людина використовує агресію для підтвердження свого статусу або сильності. [17]

На думку В. Дрьоміна сутність агресії полягає у боротьбі за природні ресурси, яка є необхідною для виживання. Тварини з високим рівнем агресивності, зазвичай статевозрілі та розвинені фізично та психологічно, мають перевагу у задоволенні своїх основних потреб, зокрема харчових та репродуктивних. Це надає їм більше можливостей для самозбереження та розмноження в порівнянні з іншими тваринами.

В свою чергу А. Бандура зазначав, що люди навчаються агресивній поведінці, спостерігаючи імітацію інших індивідів, особливо у важливих для них ролях, таких як батьки і вчителі. Якщо дитина бачить агресивну поведінку у своїх батьків або вчителів і бачить, що це отримує позитивні результати, вона може наслідувати цю поведінку. Однак, якщо об'єкт агресивності буде покарано, це може зменшити ймовірність подальшого вияву агресивності.

Крім того, Бандура вважав, що агресивні зразки поведінки можуть бути перейняті з родини, субкультури або через символічне моделювання, яке передається через масові засоби масової інформації, зокрема телебачення. Таким чином, навколишнє середовище і соціальні чинники можуть впливати на розвиток агресивної поведінки. [19]

Така теорія вказує на важливість виховання і прикладного моделювання дорослими, а також контролю за змістом, який представляється в масових медіа, щоб запобігти перейняттю агресивної поведінки. Фрустрація є однією з найважливіших передумов агресивної поведінки. Це відчуття розчарування, незадоволення або образи, які виникають внаслідок невиконання бажання або досягнення цілі. Фрустрація може викликати напруження і злість у людини, що може виявитися у формі агресії.

Зазвичай, вербальний і фізичний напад також спонукають до агресивної поведінки. Коли людина стикається з конфліктом або ворожістю з боку інших людей, вона може реагувати агресивно відповідно. Це може включати напади, образи, удари або інші форми насильства. Крім того, підбурювання з боку оточуючих осіб може підкреслити агресивну поведінку. Наприклад, коли інші люди похваляють або показують позитивне ставлення до агресивної поведінки, це може підтримувати агресію і спонукати людину до подальших актів агресії. [2]

Нарешті, особливі характеристики жертви також можуть стимулювати агресивну поведінку. Наприклад, якщо людина вважає жертву слабким або незахищеним, вона може відчувати силу або задоволення від знущань над нею. Це може спонукати до подальших актів агресії і прискорювати розвиток

агресивної поведінки. Отже, наявність інших людей і їхні дії мають великий вплив на розвиток, підтримку або зменшення агресивної поведінки у людини. Усі ці фактори можуть взаємодіяти і впливати на поведінку людини, формуючи її відношення до агресії. [11]

У підручнику А. Біндякна дається наступне визначення поняттю фрустрація: «фрустрація (англ. frustration – розлад, зрив планів, крах) – специфічний емоційний стан, що може стати причиною стресу і незадоволення в житті. Вона може виникати в різних сферах, таких як робота, освіта, взаємини з іншими людьми, особисте задоволення і т. д. Фрустрація може мати різні рівні інтенсивності, від невеликих розчарувань до глибокого почуття відчаю. Основна причина фрустрації полягає в тому, що особа не досягає своїх цілей або не може задовольнити свої потреби через перешкоди або обмеження. Наприклад, це може бути нездійсненність мрії, втрата роботи, конфлікт з колегами або близькими людьми, несправедливість, невдача в особистих стосунках та ін..

Фрустрація може мати різні наслідки для особистості. Вона може призводити до почуття невпевненості, пригнічення, власної непридатності, а також знижувати мотивацію і самооцінку. Люди можуть проявляти свою фрустрацію різними способами, включаючи агресію, пасивність, втрату інтересу. Для подолання фрустрації важливо знаходити конструктивні способи вирішення проблем. Це може включати прийняття ситуації, пошук альтернативних шляхів досягнення цілей, зміну своїх очікувань, звернення до фахівців, використання позитивних стратегій думати, як наприклад, релаксація, медитація або фізична активність. [16]

Фрустрація є нормальною емоцією, з якої кожна людина час від часу стикається. Важливо розуміти, як відреагувати на неї і як знайти шляхи подолання. Відповідне управління фрустрацією може допомогти знизити стрес і збільшити задоволення в житті. Але знаходження в цьому стані може призвести до погіршення самопочуття і розвитку депресії.

Крім агресії, фрустрація також може викликати інші негативні форми поведінки, такі як прояви безпорадності, пасивності, зневаги, ізоляції від оточуючих і втрату інтересу до діяльності. Однак, не всі люди реагують на фрустрацію однаково. Деякі можуть шукати конструктивні шляхи вирішення проблеми, займатися саморозвитком або змінювати свої очікування. Інші можуть використовувати фрустрацію як стимул для досягнення нових цілей і підвищення мотивації.

Отже, поведінка у стані фрустрації може бути дуже різною і залежить від індивідуальних особливостей людини, її підходу до вирішення проблем і рівня емоційного контролю. [29]

Так, фрустрація може стати причиною агресивної поведінки, але це залежить від того, як індивід сприймає та інтерпретує ситуаційні фактори. Існує кілька факторів, які збільшують ймовірність, що фрустрація провокує агресію. По-перше, фрустрація повинна бути досить інтенсивною, щоб викликати агресивну реакцію. По-друге, фрустрація може бути сприйнята як несправедлива або неочікувана, що також може посилювати агресію. По-третє, якщо індивід пов'язує фрустрацію з агресією (наприклад, вважає, що когось або щось інший винен у їхніх проблемах), то він може відчувати потяг до агресії. Отже, хоча фрустрація може бути фактором, що призводить до агресивної поведінки, важливо враховувати індивідуальні розуміння та інтерпретації цих факторів.

Зазначаючи про другий детермінант агресії, Е. Лебединський вбачає, що провокація може викликати агресивну реакцію. Ця провокація може бути фізичною, тобто примусовим викликом насилля, або вербальною, коли через слова або жести викликаються емоційні реакції в іншій особі. За Лебединським, люди, які стикаються з провокацією, часто бажають віддати їй змішаною реакцією, нападом на напад. Це може бути зроблено з метою запобігти можливому повторенню агресії від іншої сторони або справити враження людини, здатної захистити себе і накарати агресора.

Спонукальним фактором агресивної поведінки можуть бути так звані «сторонні спостерігачі». Виходячи з робіт В. Гиричука, можна зробити висновок, що це може призвести до збільшення агресії у людей, оскільки вони відчують підтримку з боку сторонніх спостерігачів. Також, коли сторонні спостерігачі насміхаються над учасниками конфлікту, це може образити людей і викликати у них бажання помститися або проявити агресію на зневажливу поведінку. Водночас, якщо сторонні спостерігачі доброзичливо втручаються та надають поради, агресія може бути придушена. [32]

Присутність сторонніх спостерігачів може також вплинути на сприйняття ситуації агресором. Якщо він вважає, що присутні схвалюють його дії, це може підштовхнути його до подальшої агресії. Засудження з боку сторонніх спостерігачів може, навпаки, призвести до пригнічення агресора і зменшення його поведінки. Усе це підкреслює важливість ролі спостерігачів у ситуаціях конфлікту та агресії. Їхні слова, дії та присутність можуть впливати на рівень агресії та ход подій. Тому важливо враховувати цей аспект і стимулювати позитивне втручання та підтримку у вирішенні конфліктних ситуацій.

Агресія, за словами Адлера, є способом компенсувати почуття неповноцінності. Люди, які відчують себе менш цінними або неповноцінними, прагнуть до влади і престижу, щоб відчувати себе більш значущими і важливими. Це прагнення до влади і самореалізації може спонукати людину до досягнень в різних сферах, таких як наука, мистецтво, спорт і техніка.

Адлер вважав, що почуття неповноцінності є нормальною і невід'ємною частиною людського досвіду. Він стверджував, що саме це почуття неповноцінності спонукає людей до розвитку і самовдосконалення. Через відчуття своєї неповноцінності люди шукають способи захисту і самореалізації, що розвиває людськість.

Отже, Адлер вважав, що агресія не є злом, але є благом і стимулом до розуміння і розвитку людства. Це почуття неповноцінності активізує нас до

використання власних здібностей і засобів захисту, що допомагає нам досягнути влади і престижу в різних сферах життя.

Підбиваючи підсумки варто сказати: агресія і агресивність можуть виявлятися у різних формах – фізична агресія (удари, штовхання, напади), вербальна агресія (зневажливі слова, образи, загрози) або невербальна агресія (злісні жести, міміка, погрозлива постава). Вони можуть мати негативні наслідки для жертви, такі як фізичні та психологічні травми, нездорові відносини та втрату довіри до людей. [41]

Люди можуть бути агресивними з різних причин, включаючи стрес, неврівноваженість, негативний вплив оточуючого середовища або виховання, відсутність навичок контролю емоцій та нечітке розуміння правил соціальної взаємодії. Виявлення агресивності може вказувати на необхідність пошуку допомоги із здобуття навичок контролю агресії та встановлення здорових відносин з іншими людьми.

Агресію та агресивність не слід сприймати як нормальну або необхідну частину поведінки, але можна працювати над зниженням їх рівня і вдосконаленням навичок соціального спілкування, вирішення конфліктів та контролю емоцій.

Багато дослідників вважають, що саме в підлітковому віці відбувається найбільш активна фаза прояву різних форм агресивної поведінки.

Саме тому Фурманов А.І. у своїх дослідженнях виділив чотири категорії дітей схильних до агресивної поведінки:

1. Діти, схильні до вербальної агресії. Це зазвичай діти з високим інтелектом, добре володіють словом, вміють використовувати його для досягнення своїх цілей. Вони можуть бути критичними, заздрісними, злобними в розмові, люблять домінувати у дискусіях та конфліктах. Часто вони використовують словесну агресію для психологічного тиску на оточуючих, щоб досягнути свого; [40]

2. Діти, схильні до соціальної агресії. Це діти, які використовують соціальні засоби для завдання шкоди іншим. Вони можуть бути заздрісними, мстивими, інтригантними, намагаються виключити та відділити однолітків від групи, створюють "кліки" та підлеглих собі прихильників. Їх ціллю є завоювання влади та контролю над соціальними відносинами; [6]
3. Діти, схильні до пасивної агресії. Це діти, які виявляють агресію через пасивність, відмову взаємодіяти, відчуження від інших. Вони можуть бути закритими, замкнутими, повільними у виявленні емоцій, але в той же час, вони можуть бути ненавидними та ворожими під поверхнею. Вони виявляють агресію шляхом ухиляння від взаємодії, відмови виконати завдання чи проявити зацікавленість у співпраці; [7]
4. Діти, схильні до прояву непрямой агресії. Таких підлітків відрізняє надмірна імпульсивність, слабкий самоконтроль, недостатня соціалізація потягу і низька усвідомленість своїх дій. Вони нечасто замислюються про причини своїх дій, не передбачають наслідків і не переносять відтягувань і коливань. Діти з низькими духовними інтересами відзначаються посиленням до примітивного потягу, із задоволенням віддаються почуттєвим насолодам, прагнуть до негайного і невідкладного задоволення потреб, не рахуючись із обставинами, моральними нормами, етичними стандартами та бажаннями оточуючих. [38]

Важливо розуміти, що агресивна поведінка дітей може бути спричинена різними факторами, такими як сімейне середовище, виховання, проблеми з самооцінкою та самоповагою, стресові ситуації, негативний вплив від однолітків тощо. Для попередження та корекції такої поведінки важливо вчасно виявляти проблеми, уважно слухати та підтримувати дітей, розвивати їх емоційну і соціальну компетентність.

Їх важко виховувати і контролювати, оскільки вони схильні до вибухів емоцій, не вміють владнати свої почуття. Такі діти можуть бути агресивними не тільки у стосунках з іншими дітьми, а й з дорослими. Їм важко встановлювати та підтримувати дружні стосунки, так як вони часто конфліктують з іншими через непослухання та агресивність.

Для того, щоб покращити поведінку агресивних дітей, важливо спілкуватися з ними, розуміти їх почуття та потреби, навчати їх емоційному контролю, саморегуляції та співпраці з оточуючими. Також важливо допомагати їм розуміти наслідки своїх дій та вчити їх вирішувати конфлікти мирними засобами. Зрозуміння та терплячість можуть допомогти агресивним дітям змінити свою поведінку та стати більш адаптивними та співпрацюючими в суспільстві. [9]

Опосередкований характер агресії є наслідком двоїстості їх натури: з одного боку їм властиві сміливість, рішучість, схильність до ризику та громадського визнання, з іншого – фемінні риси характеру: сенситивність, м'якість, поступливість, залежність, нарцисизм (прагнення привернути увагу шляхом екстравагантної поведінки). Поряд з цим, через сенситивність підлітки дуже погано переносять критику та зауваження на свою адресу, тому люди, що критикують їх, викликають у них почуття роздратування, образи та підозрілості.

Проте, якщо агресивна поведінка стає систематичною і виходить за межі норми, це може вказувати на наявність проблем у підлітка. Така поведінка може бути наслідком стресу, низької самооцінки, проблем у сім'ї або школі, або навіть психічних розладів. [36]

Важливо розрізняти нормальні вияви агресії у підлітків від патологічної агресії. У разі, якщо агресивна поведінка підлітка стає небезпечною для нього самого чи для інших, необхідно обов'язково звернутися до фахівців - психолога чи психіатра для консультації та допомоги.

Також навчати підлітків соціальним навичкам, вчити їх емоційній саморегуляції та взаємодії з іншими людьми, щоб зменшити ймовірність агресивної поведінки. Також важливо пам'ятати, що позитивне спілкування та

підтримка від дорослих можуть бути великою допомогою у вирішенні проблем агресії у підлітка. Таким чином, відповідно до А. Бандури, дорослі мають величезний вплив на формування поведінки підлітків. Їхня відсутність або неприйняття може призвести до розвитку агресивних проявів у підлітка. Тому важливо розуміти, що не сама агресія є головною проблемою, а її причини і наслідки, які можуть мати серйозний вплив на даліше життя підлітка. [11]

Ключовим фактором у цьому процесі є створення дієвої системи підтримки та підтримки підлітка в навчанні, розвитку духовних цінностей та створення здорових стосунків в сім'ї.

Основні стратегії вирішення проблем зі шкідливим вихованням та моральною деформацією особистості включають:

1. Проведення індивідуальної та групової роботи з психологом чи педагогом для виявлення причин проблем та розвитку стратегій їх подолання.
2. Розвиток довіри та підтримки серед сім'ї та школи, що дасть можливість дитині почуватися в безпеці та підтримки у вирішенні проблем.
3. Створення позитивної педагогічної атмосфери в навчальному закладі, сприяння самореалізації та розвитку позитивної самооцінки учнів.

Важливо розуміти, що успішне подолання проблеми шкідливого виховання та моральної деформації особистості вимагає комплексного підходу та співпраці всіх сторін: сім'ї, школи, психологів та соціальних працівників. [12] Здійснюючи цей взаємозв'язаний підхід, можливо досягти позитивних змін у житті дітей та підлітків, сприяючи їхньому здоровому розвитку та самореалізації.

Також, варто зазначити, що прояв агресивної поведінки підлітків можна побачити в контексті їхнього пошуку власного місця в суспільстві, бажання виявити свою автентичність та значущість. Часто агресивність стає засобом виявлення себе, підтвердження своєї сили та влади, а також спробою виразити свою незалежність від авторитетів.

Для багатьох підлітків агресія може бути способом вираження своїх емоцій, в тому числі невпевненості, образливості, розчарування та стресу. Важливо

розуміти, що агресивна поведінка не є невід'ємною частиною підліткового розвитку, але може бути наслідком некоректної взаємодії з дорослими та середовищем.

Для зменшення агресивної поведінки підлітків важливо створити сприятливі умови для їхнього самовираження та розвитку, підтримувати відкрите спілкування та взаєморозуміння між дорослими та підлітками. Також важливо розвивати навички саморегуляції в підлітків, сприяти їхньому розвитку в сфері соціальних вмінь та сприйняття емоцій. Агресивна поведінка у підлітків є складним явищем, яке потребує уваги та розуміння. Важливо підтримувати підлітків у їхньому особистісному розвитку та надавати потрібну підтримку та допомогу.

Однак, таке вузьке тлумачення агресивної поведінки не враховує повного спектру факторів, що впливають на її прояв. У багатьох випадках агресивність у підлітків може бути наслідком соціальних чи психологічних проблем, таких як негативний вплив оточуючого середовища, неправильне виховання, стрес або низька самооцінка. [39] Також важливо враховувати, що агресивна поведінка може бути вивченим побутовим зразком, який передається від батьків чи оточуючих. Отже, деякі випадки агресії можуть бути поколіннєвими та соціально впливними.

У цілому, для повного розуміння агресивної поведінки у підлітків важливо розглядати її як комплексний феномен, що об'єднує генетичні, соціальні, психологічні та інші аспекти. Тільки такий підхід дозволить розробити ефективні стратегії попередження агресії та її налагодження у підлітків. Однак важливо розрізняти між агресивністю, яка є нормою для деяких підлітків у певних ситуаціях, і патологічною агресією, яка є вираженням порушення психічного здоров'я. Патологічна агресія може бути симптомом різних психічних розладів, таких як розлади особистості, шизофренія або психопатія.

Для підлітків з патологічною агресією важливо отримати професійну психологічну та психіатричну допомогу. Для багатьох інших підлітків, які

проявляють агресію в звичайних ситуаціях, важливо виявити причину їхніх проблем і навчити їх конструктивно виражати свої емоції та вирішувати конфлікти. [36] В концепції виховання підлітка важливо створювати сприятливі умови для розвитку його особистості, враховуючи при цьому вплив зовнішніх факторів.

1.2. Поняття агресивності, чинники її виникнення та види агресивності

Агресія може виявлятися різними способами, включаючи вербальну або фізичну агресію, громадський розлад чи насильство. Вона може бути направлена на оточуючих людей, тварин або предмети. Агресивна поведінка може бути результатом різних факторів, таких як соціальні, емоційні, психологічні чи фізичні. Наприклад, дитина, яка переживає стрес або негативні емоції, може реагувати агресивно на оточуючих. Також агресія може бути спрямована на захист себе або іншої людини. [37]

Важливо розрізняти агресію та агресивність. Агресивність - це властивість особистості, характеризується високим рівнем агресії, тобто схильність до агресивної поведінки. Агресія ж - це сама поведінка, її прояв. Деякі методи здолаття агресії можуть включати працю з емоціями, розвиток навичок комунікації та вирішення конфліктів, використання способів релаксації та стрес-менеджменту. Також важливо розуміти причини агресії та намагатися знайти способи ефективного впливу на неї. [14]

В загальному, агресія є складною та багатогранною проблемою, і її розуміння та управління вимагають комплексного підходу. Основні причини виникнення агресивності можна об'єднати у дві групи: біологічні та соціальні. Біологічні причини виникнення агресивності пов'язані з еволюційними структурами мозку, гормональними змінами та генетичними факторами.

Соціальні причини агресивності пов'язані з навчанням, навколишнім середовищем, особистісними досвідами та культурними впливами. Негативні досвіди, виховання у насильницьких сім'ях, недостатні соціальні навички,

негативні ролікові моделі та неконтрольованість негативних емоцій можуть сприяти виникненню агресивності.

Прояв агресивності може бути різноманітним, включаючи фізичну експресію (побої, напади), вербальну агресію (грубі слова, загрози), а також психологічну агресію (зневага, ворожість).

Агресивність може мати як позитивні, так і негативні наслідки. З одного боку, агресивність може допомагати відстоювати свої права та виживати у складних ситуаціях. З іншого боку, агресивність може завдавати шкоди як самій особі, так і оточуючим. [20]

Дослідження показують, що агресивність може бути контрольована та знижена за допомогою соціального навчання, позитивного виховання, розвитку емоційного інтелекту та оволодіння стратегіями конфлікт-розв'язування. Стратегії зниження агресивності включають такі підходи, як артикуляція емоцій, вміння спілкуватися та просуватися відповідними способами, пошук альтернативних способів задоволення потреб. Узагальнюючи, агресивність як риса характеру може мати різні причини її виникнення та прояву, але може бути знижена та контрольована за допомогою виховання, навчання та розвитку соціальних навичок. [27]

Також, агресивність в підлітковому віці може бути спричинена такими факторами:

- Фізіологічні зміни. Підлітковий вік супроводжується значними фізіологічними змінами в організмі, такими як зміни рівня гормонів і пов'язані з цим перепади настрою. Ці зміни можуть призводити до підвищеної імпульсивності та рівня агресивності;

- Соціальне середовище. Взаємодія з ровесниками, особливо на стадії дорослішання, може сприяти появі агресивності. Бажання відповідати нормам групи та змагатися з іншими підлітками можуть привести до агресивної поведінки;

- Негативні впливи засобів масової інформації. Засоби масової інформації, такі як фільми, відеоігри, пісні, можуть містити насильство і агресію. Підлітки, які велику частину часу проводять, дивлячись на такі матеріали, можуть підхопити негативну поведінку;

- Емоційні проблеми. Підлітковий вік характеризується значними емоційними коливаннями і пошуком власного ідентичності. Важкості в емоційному розвитку можуть призводити до виразного прояву агресивності;

- Навчальне середовище. Проблеми з навчанням, несумісність з вчителями або співучнями, шкільне насильство можуть стати причиною агресивної поведінки у підлітків;

Ці фактори можуть по-різному взаємодіяти у кожного підлітка, і для кожного індивідуальне управління агресією може вимагати індивідуального підходу. [3]. У науковій літературі є аналіз таких видів агресії:

Пряма агресія є активним і відкритим нападом на конкретний об'єкт або людину. Вона може включати фізичне насильство, вербальну або психологічну агресію.

Непряма агресія - це форма агресії, яка не використовує прямого фізичного насильства або відкритих загроз. Вона може включати маніпулюючу або підступну поведінку, такі як шантаж, плітки, відмова від допомоги або соціальне виключення.

Ці два види агресії можуть бути сполучені або виявлятися окремо в залежності від ситуації та особистості особи. Вони можуть мати різні причини і можуть впливати на різні аспекти життя індивіда. Агресивна реакція є звичкою, яка формується з раннього дитинства. Це може бути результатом спостереження за агресією батьків або інших дорослих у їх оточенні. Діти навчаються поводитися відповідно до прикладу, який їм надають. Якщо вони бачать, що агресія є засобом вираження незадоволення або отримання уваги, вони можуть наслідувати таку поведінку.

Також важливо зазначити, що негативне оточення та відсутність соціальної підтримки можуть посилювати агресивну реакцію дитини. Якщо дитина не отримує достатньо позитивного впливу та підтримки, вона може використовувати агресію як спосіб привернення уваги та вираження своїх потреб. У деяких випадках, агресивна реакція може бути своєрідним захистом від переживання стресових ситуацій або втрати контролю. Дитина, яка відчувається беззахисною або постійно під давлінням, може використовувати агресію як спосіб відчуття себе сильнішою або збереження контролю над ситуацією. [12]

Однак, варто відзначити, що агресивна реакція не є єдиною можливою відповіддю дитини на негативні ситуації. Навчання дітей доброзичливим та емоційно здоровим способам взаємодії може допомогти зменшити агресивність та впливати на формування позитивних емоцій та соціальних навичок.

Деякі з переважаючих причин, які сприяють зростанню агресивності, включають:

- Нейстабільність соціально-економічної ситуації: Економічні труднощі, нерівномірний розподіл доходів та висока безробіття можуть сприяти поширенню агресивності в суспільстві. Неотримання основних потреб, таких як їжа, праця і житло, може ще більше підштовхувати людей до агресивної поведінки;

- Соціальне нерівенство: Нерівність в суспільстві, така як розрив між багатими і бідними, соціальне нерівноправ'я та дискримінація можуть призводити до роздратування та відчуття безпорадності, що може привести до прояву агресії;

- Вплив мас-медіа: Зростання доступності насильства та агресії в мас-медіа, таких як фільми, відеоігри і музика, може зміцнювати агресивні настанови та норми в суспільстві. Це може призводити до наслідування таких поведінкових моделей і збільшення агресії серед людей;

- Негативний вплив сім'ї: Недостатня родинна підтримка, зловживання або занедбання в дитинстві, насильство в родині можуть мати тривалий вплив на розвиток агресивної поведінки в подальшому житті людини;

- Нелегальні наркотики та алкоголь: Вживання наркотиків та алкогольних напоїв може знижувати інгібіцію та підвищувати схильність до агресії;

- Ці причини не є вичерпними, і інші фактори також можуть внести свій внесок у зростання агресивності в суспільстві. Важливо проводити подальші дослідження та розробляти стратегії, спрямовані на зменшення впливу цих факторів та превентивні заходи для зменшення агресивності. [9]

Дослідження про вплив спадкових та біологічних детермінант агресивної поведінки представлено в роботах багатьох вчених. Таких як, Р. Берона, А. Бандури, Д. Доллард, Л. Берковіц, Н. Міллер та ін. Окрім того, дослідження Беннетта та колег (2016) показали, що спадковий фактор впливає на ризик агресивної поведінки, особливо у тих людей, у яких пов'язані з цим гени мутовані або відсутні. Подібні результати отримані також в роботах Андерсона та Бушмана (2002), які підкреслюють важливість генетичних факторів у визначенні агресивності. [42]

Однак, варто зауважити, що спадковість не є єдиним детермінантом агресивної поведінки. Крім генетичних факторів, також важливу роль відіграють біологічні фактори, такі як рівень тестостерону. Дослідження Даббса та колег (2010) показали, що висока концентрація тестостерону пов'язана з більш агресивною поведінкою у чоловіків.

Крім того, вплив спадкових та біологічних детермінант агресивної поведінки може бути модерований соціальними і середовищними факторами. Наприклад, дослідження Pouzar та колег (2014) показали, що у дітей з генетичним ризиком на агресивну поведінку, певні соціальні та сімейні чинники можуть знизити рівень агресії.

Отже, аналіз наукових досліджень і публікацій підтверджує, що вплив спадкових та біологічних детермінант агресивної поведінки є поширеним і важливим, але не єдиним. Зрозуміння інших факторів, таких як соціальні і середовищні, також є важливим для розуміння і управління агресивністю. [8]

У науковій літературі представлені такі типи агресії:

- Фізична агресія - проявляється у фізичному насильстві та нападах. Це можуть бути удари, штовхання, потоптання або використання зброї;

- Вербальна агресія - включає в себе образи, лайки, загрози словесними засобами. Така агресія може виявлятися в особистих взаєминах, на робочому місці або в інших соціальних контекстах;

- Психологічна агресія - включає у себе маніпуляції, шантаж, психологічний тиск та інші способи зловживання психологічними факторами для завдання шкоди іншим людям;

- Пасивно-агресивна поведінка - це виявлення агресії через відмову виконувати розпорядження, воління чи потреби іншої людини. Люди, які проявляють пасивно-агресивну поведінку, можуть використовувати викривання, інтриги, глузування або ігнорування;

- Соціальна агресія - це агресія, спрямована на групу або суспільство. Це можуть бути напади на людей на основі їх расової, етнічної, релігійної або соціальної приналежності;

Ці класифікації не є вичерпними, але надають загальну уяву про різні типи агресії, які можуть бути виявлені.

Відомий науковець Е.Фромм розділив усі прояви агресивної поведінки на два види: доброякісну та злоякісну агресію. Злоякісна агресія може бути фізичною, вербальною або психологічною. Ця класифікація відображає дві основні мотивації за агресивною поведінкою. Доброякісна агресія виникає як захисна реакція на загрозу і має за мету забезпечити безпеку індивіда. Злоякісна агресія, натомість, є проявом особистих потреб і бажання отримати задоволення, незалежно від того, чи вона завдає шкоди іншим людям.

Важливо відмітити, що ця класифікація не є жорсткою, і деякі форми агресії можуть мати елементи і доброякісної, і злоякісної агресії. Крім того, суспільство та культура можуть впливати на сприйняття та інтерпретацію агресивної поведінки, що може призводити до різних класифікацій. [15]

Л. Божова, в свою чергу, виділила дві форми прояву агресії: пряма фізична дія і словесна агресія через залякування, образу.

С. Славіна доповнила класифікацію Л. Божова, надаючи більш повну картину можливих форм нападу на іншу особу. Пояснюючи це таким чином:

- психологічний напад (запугати, викликати почуття страху);
- соціальний напад (дискримінація, спроба виключення з групи);
- економічний напад (пошкодження майна, крадіжка);
- кібернапад (зламання акаунту, образи в Інтернеті).

За дослідженнями вчених агресивну поведінку поділяють на три види: ворожнечу, реактивну, інструментальну. В психології агресію за спрямованістю на об'єкт характеризує те, на кого або на що направлена агресія:

1. Гетероагресія – агресивні дії, спрямовані на неживі об'єкти.
2. Аутоагресія - психологічний стан, який може бути пов'язаний з низькою самооцінкою, депресією, тривожністю, посттравматичним стресовим розладом або іншими психічними проблемами.

Відомий дослідник А.Басс вважає, що агресія може бути конструктивною, якщо вона допомагає людині досягати своїх цілей і стверджувати себе в суспільстві.

Обидва погляди мають певну логіку і можуть мати місце в різних контекстах. Агресія може мати різні форми і проявлятися в різних ситуаціях. Наприклад, агресія може бути негативною, коли вона спрямована на шкоду іншим людям або тваринам. У той же час, агресія може бути позитивною, коли вона спрямована на досягнення мети, самовдосконалення або захист себе або інших від небезпеки.

Важливо розрізняти між агресією, яка включає нанесення шкоди, загрози або насильства, і самим потягом самоствердитися, який може бути конструктивним і необхідним для індивіда. Агресія, пов'язана з насильством або шкодоносними діями, недопустима і часто має негативні наслідки. Проте, потяг самоствердитися може бути корисним для розвитку особистості та досягнення

успіху. Отже, тлумачення агресії може змінюватися в залежності від контексту і включати як негативні, так і позитивні аспекти. Важливо зберігати баланс між самоствердженням і повагою до прав інших людей.

Проте, Павелків підкреслює, що така форма захисту є неконструктивною і може мати негативні наслідки для самої особистості, а також для взаємин з оточуючими.

Ненависть і бажання помститися можуть затягнути людину в безкінечний коло негативних емоцій і вчинків, що несприятливо впливає на її психічне і фізичне здоров'я. Замість цього, Павелків рекомендує шукати конструктивні способи вираження негативних почуттів, такі як емоційна розмова, психотерапія, фізична активність або творчість. Такі способи дозволяють відпочити емоції і знайти розв'язання проблеми без шкоди самому собі і близьким. [5]

Агресивність у підлітковому віці може бути як проміжною, що виявляється через конфліктні ситуації та негативні емоції, так і екстремальною, коли агресія виявляється шляхом фізичної або вербальної агресії. У таких випадках, агресивна поведінка може впливати на якість міжособистісних взаємин, спричиняючи конфлікти з ровесниками, батьками та вчителями.

Отже, агресивність у підлітковому віці може мати різні причини, такі як демонстрація сили, незадоволення, невпевненість, заперечення власної особистості, специфічні страхи, оточення насиллям або незадоволеність власними соціальними позиціями. Розвиток агресивності у підлітковому віці може бути пов'язаний з різними факторами, такими як генетична схильність, сімейне середовище, небезпечне оточення, відсутність позитивних ролей, негативні міжособистісні взаємини, структура особистості та умови оточення. [30]

Для регулювання агресивності в підлітковому віці важливо навчити молодих людей впоратися зі своїми емоціями, розвивати навички контролю агресії, сприяти конструктивним методам вираження своїх потреб та встановленню здорових взаємин з іншими людьми. Також рекомендується

забезпечити підліткам підтримку та розуміння з боку дорослих, що також може допомогти упоратися з агресивними емоціями та зменшити їх прояви. [28]

Важливою частиною підлітковості є формування соціальної ідентичності – процес, за якого особистість відчуває себе частиною суспільства, приймає його цінності та норми. Важливо, щоб підліток мав можливість вибирати свій власний шлях і створювати свою індивідуальність, не забуваючи про соціальний контекст.

Також важливою є підтримка батьків та оточуючого середовища, яке може надати підтримку та допомогу у процесі пошуку власного "я" та прийняття важливих рішень. Підліток потребує підтримки та розуміння, а також можливості виражати свої почуття та думки без страху засудження або відсудження. [45]

Отже, підлітковість – це важливий період у розвитку особистості, коли формуються ключові риси і якості, які вплинуть на подальший життєвий шлях. Важливо створити умови для здорового і гармонійного розвитку підлітка, щоб він міг стати успішною та щасливою людиною.

Цей період важливий для формування власної ідентичності та встановлення соціальних зв'язків. Підлітковий вік є часом пошуку свого місця в житті, визначення особистих цілей і цінностей. І саме тому підтримка та підтримання психологічного комфорту у цей важливий період дуже важливі. Заохочення позитивного самосприйняття та підтримка самоповаги допомагають підліткам подолати розбіжності між ідеалом і реальністю, а також розвивати відносини з оточуючими.

У цьому важкому періоді підліток може переживати багато стресів, відчувати незручності і плутанину у власних почуттях та думках. Це може виявлятися у важкостях у спілкуванні, конфліктах у сім'ї чи з однолітками, погіршення ставлення до навчання. [50]

Для того, щоб допомогти підліткові пройти через цей період успішно, важливо не лише бути поруч, а й надати підтримку, зрозуміння та підказки. Дорослі повинні бути готові вислухати підлітка, дозволити йому висловити свої почуття та думки, підтримати його у розв'язанні проблем. Також важливо

пам'ятати, що підліток потребує власного простору для самовираження та саморозвитку.

Необхідно також розвивати з підлітком навички вирішення конфліктів, розвивати його відповідальність та самосвідомість. Важливо зберігати позитивне ставлення до підлітка, заохочувати його успіхи та досягнення.

У цей період важливо також звертати увагу на фізичне та психічне здоров'я підлітка, створюючи умови для активного способу життя, здорового харчування та регулярних спортивних занять. [55]. Загалом, криза підлітковості є складним, але важливим етапом у становленні особистості. Цей період може бути успішно пройдений за умови взаєморозуміння, підтримки та відкритого спілкування між підлітком та дорослими.

Крім того, однолітки мають великий вплив на формування поведінки підлітків. Груповий тиск, бажання вписатися в колектив, конкуренція та бажання визначитися в оточенні можуть призвести до вияву агресивних реакцій. Часті конфлікти з однолітками можуть також збільшувати рівень агресії у підлітків.

Таким чином, для запобігання агресивній поведінці важливо взаємодіяти з сім'єю підлітка, надавати підтримку і тепло, спілкуватися з ними і вчасно реагувати на проблемні ситуації. Також важливо розвивати навички соціальної взаємодії і конфліктного врегулювання, щоб підлітки могли вирішувати конфлікти мирними засобами. Важливо також сприяти позитивним контактам з однолітками і створювати сприятливе середовище для розвитку емоційної стійкості і взаєморозуміння. [60] Таким чином, важливо розуміти, що агресивна поведінка підлітків може бути спричинена різними факторами і потребує уваги та підтримки з боку батьків та оточуючих людей. Необхідно працювати над встановленням позитивних відносин та вирішенням конфліктів шляхом взаєморозуміння та емоційної підтримки.

Отже, соціальне оточення та спостереження за поведінкою оточуючих може мати великий вплив на нашу власну поведінку. Тому важливо усвідомлювати цей

ефект і ставити собі як мету не лише власну позитивну поведінку, але й впливати на інших у позитивний спосіб, щоб створити безпечне та доброзичливе оточення.

На жаль, іноді люди можуть відчувати гнів та агресію як реакцію на власні переконання про наміри інших. Важливо розуміти, що це лише переконання, а не об'єктивна реальність. Краще спробувати зрозуміти ситуацію з розумінням, замість того, щоб реагувати на переконання і викликати конфлікти. Краще спробувати спілкуватися і з'ясувати обставини, перш ніж робити поспішні висновки та викликати конфлікти. [58]

Дослідження показують, що одним із основних джерел знань про агресивну поведінку для підлітків є їхнє оточення, зокрема родинні стосунки. Діти можуть спостерігати агресивну поведінку у своїх батьків чи інших родичів і навіть повторювати її. Також взаємодія з однолітками, особливо під час ігор, може сприяти поширенню агресивних патернів поведінки серед підлітків.

Однак, важливо також враховувати вплив мас-медіа на формування уявлень про агресивну поведінку. Демонстрація насильства на екрані телевізора чи монітора комп'ютера може впливати на уявлення підлітків про справжність і прийнятність агресивної поведінки. Такі символічні приклади можуть стати джерелом вивчення нових патернів поведінки та навіть спонукати дітей до їх наслідування. [57] Отже, для боротьби з формуванням агресивної поведінки серед підлітків важливо враховувати всі три джерела знань: родину, середовище однолітків та вплив мас-медіа. Діяльність у цих напрямках може допомогти зменшити ризики розвитку агресивної поведінки серед підлітків і сприятиме створенню безпечного та здорового середовища для їхнього розвитку.

Важливо враховувати різні фактори, що впливають на агресивну поведінку підлітків, такі як виховання, оточення, спосіб життя та вплив медіа. Також слід зазначити, що агресивна поведінка може бути виражена по-різному у хлопців і дівчат, тому потрібно враховувати і гендерні особливості. [43]

Для запобігання агресивній поведінці необхідно враховувати ці фактори і працювати над підвищенням емоційного і соціального інтелекту підлітків,

навичок вирішення конфліктів, а також виховання у них культури миру і толерантності. Також важливо контролювати контент, який вони споживають, зокрема кіно- теле-інтернет продукцію, щоб уникнути негативного впливу на їхнє сприйняття агресії. Це допоможе створити сприятливі умови для виховання здорових та гармонійних особистостей.

1.3. Гендерні особливості особистісного розвитку в підлітковому віці

Гендерна ідентичність визначається як внутрішній досвід та відчуття особи про свою стать, яка може відрізнятися від їх біологічної статі. Гендерна ідентичність може бути конгруентною (тобто збігатися) або неконгруентною (не збігатися) з біологічною статтю. Наприклад, під час народження людина може мати фізичні ознаки однієї статі, але усвідомлювати себе як представника іншої статі.

Гендерна ідентичність є складним поняттям, яке включає в себе багато відтінків та перекликається з ідеями про соціальну роль та норми, які пов'язані з певною статтю. В залежності від культури та соціального контексту, існують різні способи розуміння та виявлення гендерної ідентичності.

Для багатьох людей, уявлення про свою гендерну ідентичність є важливою частиною їх самоідентифікації та самовираження. Це може впливати на їхнє самопочуття, стосунки та життєвий шлях. Усвідомлення та прийняття своєї гендерної ідентичності може бути складним та пройти через різні етапи. [46]

У сучасній психології все більше досліджується вплив гендерної ідентичності на психічне здоров'я, самоприйняття та самооцінку. Також вивчаються механізми формування та розвитку гендерної ідентичності у різних культурах та соціальних середовищах. Активна дискусія ведеться щодо розуміння та прийняття різних форм гендерної ідентичності.

Розуміння гендерної ідентичності є важливим аспектом сучасної психології, що допомагає проливати світло на різні аспекти гендеру, статі та

соціальних ролей. Це дозволяє розширити наше розуміння людської ідентичності та сприяє створенню більш включного та розуміючого суспільства. [18]

Структура гендера поділяється на чотири основні групи:

Біологічна стать визначається фізіологічними ознаками, такими як розподіл хромосом (чоловіки мають XY, жінки - XX), репродуктивна система та гормональний профіль.

Гендерні стереотипи - це узагальнені уявлення та очікування щодо ролей та поведінки чоловіків і жінок у суспільстві. Вони формуються через культурні, соціальні та інтеграційні процеси.

Гендерні норми - це соціальні правила та очікування, які стосуються поведінки, ролей та статусу чоловіків і жінок. Вони визначають, що вважається "нормальною" чоловічою або жіночою поведінкою.

Гендерна ідентичність - це особистісний внутрішній почуття та свідомість себе як чоловіка або жінки. Вона може бути відповідною або несумісною з біологічною статтю та соціальними очікуваннями.

Ці чотири групи характеристик взаємодіють і впливають одна на одну, утворюючи складну структуру гендера. Вони допомагають нам розуміти, які фактори формуються нашу ідентичність і як ми сприймаємо роль та поведінку відповідно до статевих очікувань у суспільстві. [51]

В цілому, гендерні відмінності в ставленні до агресії можуть пояснюватись культурними стереотипами і соціалізацією. У багатьох суспільствах, чоловікам часто привчають виражати свою агресію відкрито, вважаючи її природним для них. З іншого боку, в дівчаток може бути підбадьорено використовувати менш агресивні способи, такі як пасивна агресія або використання слів, щоб розривати стосунки. [49]

Проте, варто зазначити, що не всі чоловіки і жінки будуть збігатися з вищезгаданими описами. У кожного індивіда може бути власне ставлення і прояв агресії, яке залежить від безлічі факторів, таких як особистість, досвід, соціальне середовище, культурні впливи та інші. [21]

Крім того, важливо розуміти, що агресія не обов'язково є статевою характеристикою або властивістю однієї статі. Вона може бути виражена різними способами і в розмірках усіх статей. Дослідження гендерних відмінностей у ставленні до агресії повинні враховувати цю різноманітність та індивідуальність кожної людини. Загалом, дослідження гендерних відмінностей у ставленні до агресії дають загальне уявлення про те, як стереотипи статевої ролі можуть впливати на індивідуальне поведінку. Однак варто пам'ятати, що кожна людина унікальна і може мати власні думки, почуття і реакції на агресію.

Також на цьому етапі розвитку здійснюється розгалуження мислення, збільшується кількість і складність виконуваних завдань. Фізичний розвиток у хлопців досягає найвищого показника дозрівання у 15-17 років, у дівчат – у 13. Підліток починає формувати свою самоідентифікацію та відчуває потребу відокремитися від батьків і встановити свою особисту незалежність. Виникає потреба у соціальній акцептації та визнанні в рівноцінності з дорослими.

У цей період підліток відчуває тривогу щодо свого зовнішнього вигляду, схильність до експериментів зі зовнішнім виглядом та зміною стилю поведінки. Відбуваються зміни у сфері емоційно-вольового розвитку, збільшується самосвідомість та почуття власної непередбачуваності.

У підлітковому віці формується морально-етичне світосприйняття та система цінностей. Підліток поступово засвоює соціальні норми та правила поведінки розвиває свою особистість у взаємодії з оточуючими людьми. Важливим аспектом підліткового віку є розвиток соціальних навичок та комунікативної компетентності. [46] Підліток вивчає та аналізує соціальне середовище, навчається дотримуватися соціальних ролей та манер поведінки.

У підлітковому віці можуть виникати проблеми з самооцінкою, страхи, стресові ситуації. Важливо, щоб підліток мав можливість звертатися по допомогу до дорослих та отримувати підтримку та поради. Розуміння та підтримка у підлітковому віці може допомогти подолати кризу та зростати в стабільну і успішну дорослу особистість.

Підліток протестує проти вимог дорослих, експериментує зі своєю поведінкою та ставленням до навколишнього світу, шукає своє місце в суспільстві і відокремлюється від дитинства. Криза підліткового віку є нормальним і необхідним етапом розвитку, проте вона може стати проблемою, якщо не отримує відповідної підтримки та особистого розвитку. [24]

Для подолання підліткової кризи необхідно:

- 1) створити сприятливу соціальну та психологічну атмосферу, де підліток відчуває підтримку та розуміння;
- 2) забезпечити можливість самовираження та самостійності, дати шанс на вибір і відповідальність;
- 3) розвивати навички емоційного і соціального інтелекту, допомагаючи підлітку краще розуміти і управляти своїми емоціями та взаєминою з іншими;
- 4) забезпечити можливість розвитку інтересів і хобі, що сприяє самовираженню та пошуку власного шляху.

Прийняття підлітків такими, які вони є, з усіма їх особливостями та змінами у поведінці, є ключем до успішної комунікації та підтримки у цьому важливому етапі їх життя. У підлітковому віці формуються нові інтереси та цінності, пріоритетними стають самовираження та самореалізація.

Підліткові або пубертатні кризи можуть супроводжуватися психологічними проблемами, такими як конфлікти з батьками, підвищена емоційна напруженість, зміна настрою та стану у дитини, психосоматичні симптоми. Для підтримки підлітка важливо створити довіру та взаєморозуміння у батьківсько-дитинських стосунках, сприяти його саморозвитку та допомагати в розв'язанні конфліктів. Також важливо розуміти, що криза – це нормальний етап розвитку, і підліток потребує підтримки та розуміння з боку дорослих.

Також, не менш важливу роль відіграє спілкування підлітків у групах має значний вплив на їх психічний розвиток, формування особистості та вироблення соціальних навичок, це зумовлене функціями підліткових угруповань: соціальна

функція полягає у формуванні соціальних навичок, розвитку навичок спілкування та взаємодії з іншими людьми; самостверджувальна функція сприяє виявленню та реалізації особистих цілей і потреб, формуванню себе як індивіда; рефлексивна функція допомагає усвідомлювати та аналізувати свої дії та вчинки, розвивати самооцінку та самовизначення. [6]

На думку Ж. П'яже підлітковий період характеризується змінами у мисленні, які сприяють розвитку інтелекту та підготовці до дорослого життя. Це дозволяє їм зосередитися на складніших завданнях та зберігати інформацію у своєму мозку на тривалий період. Однак, підлітки ще не повністю розвинули механізми контролю власного мислення і можуть мати труднощі зі збереженням уваги під час виконання завдань.

Також, зростає здатність до абстрактного мислення, що дозволяє їм розуміти складні теоретичні концепції і перекладати їх на практику. В цей період також відбувається активне розвиток критичного мислення, коли підліток починає аналізувати і оцінювати інформацію з різних джерел. [52]

Таким чином, підлітковий період характеризується не тільки фізіологічними змінами, але й змінами у психологічному та соціальному розвитку. Підлітки починають усвідомлювати себе як індивідів, формувати свою самооцінку, розвивати здатність до абстрактного мислення та імагінації. Розумові, особистісні та емоційні зміни в цей період впливають на поведінку підлітків і впливають на їх подальше становлення. [53]

Висновки до першого розділу

В першому розділі дипломної роботи було проведено теоретичний аналіз гендерних особливостей прояву агресивності в підлітковому віці. Основні результати цього аналізу відтворюють відповідні завдання дипломної роботи.

Першим завданням дипломної роботи було вивчити теоретичні аспекти прояву агресивності в підлітковому віці. У результаті аналізу відповідних джерел було встановлено, що гендерні особливості мають значний вплив на прояв агресивності у підлітків. Дівчата частіше виявляють вербальну агресію, тоді як хлопці мають більшу схильність до фізичної агресії. Крім того, було встановлено, що гендерні стереотипи і соціальне середовище також впливають на ступінь прояву агресивних поведінкових реакцій у підлітків.

Другим завданням дипломної роботи було визначення факторів, що впливають на гендерну специфіку агресивності у підлітків. Результати аналізу показали, що такі фактори, як сімейне середовище, спосіб виховання, соціальний статус і медіа впливають на розвиток і прояв агресивності в підлітковому віці у відповідності до гендерних ролей.

Таким чином, результати теоретичного аналізу гендерних особливостей прояву агресивності в підлітковому віці засвідчують виконання першої та другої завдань дипломної роботи. Узагальнюючи, підлітковий вік є складним періодом, коли молоді люди переживають фізичні, емоційні та соціальні зміни. Вони шукають своє місце в світі, стикаються зі складностями та випробуваннями. Важливо, щоб дорослі надавали підтримку та розуміння, допомагали знайти свою ідентичність та розвивати навички, необхідні для успішного переходу до дорослого життя.

У підлітковому віці також зростає інтерес до власної ідентичності та пошуку себе. Молоді люди починають задавати питання про свої цінності, переконання та інтереси. Вони експериментують зі своїм стилем одягу, манерою спілкування та зовнішнім виглядом, намагаючись визначити, хто вони є і куди вони належать. Це може призводити до зміни соціального оточення та

переосмислення цілей та цінностей. Підлітки також відчують потребу у самостійності та незалежності. Вони хочуть самі приймати рішення та вести своє життя без залежності від батьків. Це може спричиняти конфлікти з батьками, які можуть бути занадто суворими або контролюючими. В підлітковому віці під впливом генетичних та соціальних чинників можуть виявлятися певні види агресії. Ці види агресії можуть виявлятися індивідуально або в поєднанні між собою, і залежать від конкретних обставин та особистих характеристик підлітка.

Вербальна агресія - проявляється у використанні образливих слів, спроб осоромити або зневажити іншу людину.

Фізична агресія - проявляється у фізичних нападах на інших людей, таких як удари, штовхання, биття.

Пасивно-агресивна поведінка - проявляється у хиткому спілкуванні, іронії, сарказмі, намаганні використовувати інших для власних цілей без відкритих конфліктів.

Соціальна агресія - проявляється у використанні соціальної сили, такої як потенційна загроза репутації або виключення з групи.

Емоційна агресія - проявляється у процесі вираження негативних емоцій, таких як гнів, роздратування, ревності, через крик, плач, переконування, загрози

Підбиваючи підсумок, важливо зазначити, що дослідження показують, що рівень агресивності в підлітковому віці залежить не тільки від статі, але й від інших факторів, таких як сімейне середовище, виховання, соціальний статус, сприйняття навколишнього середовища та інші. Також важливо враховувати, що стереотипи стосовно гендеру можуть змінюватися в залежності від культури та історичного контексту. Наприклад, в деяких культурах жіноча агресія може бути допустимою або навіть позитивно сприйматися. Узагалі, вивчення гендерної зумовленості агресивності в підлітковому віці є важливою темою дослідження, оскільки може допомогти розуміти причини та наслідки агресивної поведінки у підлітків, а також виробити ефективні стратегії превенції та інтервенції.

РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ АГРЕСИВНОСТІ В ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

2.1. Особливості вибірки та методів дослідження

На основі теоретичного аналізу, з огляду на особливості підліткової агресії, ми провели експериментальне дослідження, спрямоване на з'ясування впливу гендерних характеристик. В цьому розділі будуть представлені результати проведених експериментів, опитувань та спостережень, які допоможуть підтвердити або спростувати гіпотезу про можливість прогнозування гендерних особливостей прояву агресивності.

Для здійснення дослідження буде використано методику збору даних, що включатиме анкетування підлітків, спостереження за їхнім поведінковим проявом і проведення експерименту з викликом ситуацій, які можуть спровокувати агресивну реакцію. Дані, отримані в результаті дослідження, будуть піддані статистичному аналізу для виокремлення залежностей та встановлення наявності гендерних особливостей.

Очікується, що результати емпіричного дослідження підтвердять можливість прогнозування гендерних особливостей прояву агресивності в підлітковому віці. Вони будуть корисні для подальшого розвитку методик та програм інтервенції, спрямованих на попередження агресивності у підлітків та розвитку їхньої позитивної соціально-емоційної сфери.

Дослідження предмета дипломної роботи відбувалось у два етапи. Перший етап дослідження включав теоретичний аналіз досліджуваної проблеми. Для цього був проведений систематичний літературний огляд, під час якого були проаналізовані статті, книги та інші джерела, пов'язані з темою дослідження. Метою цього етапу було з'ясування теоретичної бази існуючих знань про гендерні особливості агресивної поведінки підлітків. Другий етап дослідження передбачав підготовку до проведення емпіричного дослідження. На цьому етапі були розроблені методики та анкета для діагностики гендерних особливостей агресивної поведінки підлітків.

Анкета містила питання про індивідуальні характеристики респондентів, такі як вік, стать, освіта тощо. Усім респондентам були надіслані методики і анкета разом з інструкціями щодо їх виконання та бланками для відповідей. Респондентам було пояснено, що їхні відповіді будуть використовуватися для аналізу гендерних особливостей агресивної поведінки підлітків. Респонденти мали можливість анонімно відповісти на запитання та надіслати свої відповіді у встановлений термін.

Після збору даних був проведений аналіз отриманих результатів. Ми зібрали відповіді респондентів, проаналізували їх та визначили гендерні особливості агресивної поведінки підлітків.

Результати були оброблені за допомогою статистичних методів, таких як кореляційний аналіз та t-тест. Отримані результати були використані для формулювання висновків та рекомендацій у дипломній роботі.

Дослідження проводилося на базі Ставківської загальноосвітньої школи №1 с. Ставкового. Емпірична вибірка складалася з 40 учнів 9-А та 9-Б класів віком 14-15 років, із яких 20 дівчат та 20 хлопців. Дослідження відбувалось в онлайн формі індивідуально з кожним учнем. У своїй роботі ми використовували наступні методики:

1. «Опитувальник А.Басса та А.Дарки»;
2. Методика на визначення маскулінності-фемінності Сандри Бем;
3. «Тест А.Ассінгера»;
4. Авторська анкета «Я підліток: у чому полягають особливості моїх стосунків з оточуючими?».

Детальніше зупинемось на методиках, які я використала у своєму науковому дослідженні.

Опитувальник агресії Басса-Даркі

Опитувальник агресії Басса-Даркі був створений А. Бассом і А. Даркі в 1957 році і призначений для діагностики агресивних і ворожих реакцій. При створенні анкети автори спиралися на положення про те, що агресивну поведінку

можна розділити на два основних типи: 1) мотиваційна агресія як самоцінність; 2) інструментальна агресія як засіб.

Крім того, на думку вчених, обидва види агресії можуть сприйматися (а отже, керуватися свідомістю) і не усвідомлюватися (бути поза контролем), перебуваючи у вигляді різноманітних емоційних переживань (гніву, ворожості тощо). Цей діагностичний опитувальник дозволяє об'єктивізувати та диференціювати різноманітні прояви агресії та ворожості, які автори методики представили у таких типах реакцій: 1) Фізична агресія - спрямування фізичної сили на іншу людину; 2) Непряма агресія - обхід агресії, спрямованої на іншу людину або кого-небудь; 3) Роздратування - прояв негативних почуттів при найменшому порушенні (запалення, грубість); 4) Негативізм - манера в поведінці пасивного опору активним діям, протистояння звичаям і законам; 5) Образа – заздрість і ненависть до оточуючих за реальні та уявні вчинки; 6) Підозрілість - у діапазоні недовіри та обережності в ставленні до людей, щоб вірити, що інші планують і завдають шкоди; 7) Вербальна агресія - вираження негативних почуттів (крик, крик), а також через зміст словесних вигуків (лайків, погроз); 8) Почуття провини - ілюструє можливе переконання, що він погана людина, а також усвідомлення нею каяття.

Методика призначена для обстеження обстежених у віці від 14 років. Анкета складається з 75 тверджень, на які випробуваний повинен дати ствердну («так») або негативну («ні») відповідь. При складанні анкети автори керувалися такими принципами:

- питання має стосуватися лише однієї форми агресії. питання формулюються таким чином, щоб мінімізувати та послабити

- вплив на реакцію соціальної бажаності (громадське схвалення).

Відповіді оцінюються за восьми шкалами, індекс ворожості та агресії аналогічний. При цьому звертається увага на можливість досягнення чіткого значення, що демонструє ступінь агресії.

Текст опитувальника пропонуємо у додатку А.

Підсумовуючи отримані у результаті розвідки відповіді, психолог встановлює рівень різних типів виявів агресивності.

Методика на визначення маскулінності-фемінності Сандри Бем

Методика була запропонована Сандрою Бем (1974) для діагностики психологічної статі й визначає ступінь андрогінності, маскулінності й фемінінності особистості. Опитувальник містить 60 тверджень (якостей), на кожне з яких необхідно відповісти “так” або “ні”, оцінюючи тим самим наявність або відсутність у себе названих якостей.

За кожний збіг відповіді з ключем нараховується один бал. Потім визначаються показники фемінності (F) і маскулінності (M) відповідно до формули: $F = (\text{сума балів по фемінності}) : 20$ $M = (\text{сума балів по маскулінності}) : 20$.

Основний індекс IS визначається як: $IS = (F - M) \times 2,322$. Якщо величина індексу IS укладена в межах від -1 до +1, то робиться висновок про андрогінність. Якщо індекс менше -1 ($IS < -1$), то робиться висновок про маскулінність, а якщо індекс більше +1 ($IS > 1$) - про фемінність. При цьому, в разі коли $IS < -2,025$ - говорять про яскраво виражену маскулінність, а якщо $IS > +2,025$ - кажуть про яскраво виражену фемінність. *Інтерпретація результатів.* Якщо за результатами набраних балів ви досягли середніх показників маскулінних та фемінних якостей, це означає, що ви належите до того рідкісного типу людей-андрогінів, яким піддається будь-яка робота і будь-які чоловічі й жіночі ролі. Ваша поведінка досить гнучка, що дає змогу вам бути доброю людиною, чутливою, а також сміливою, рішучою, здатною постояти за себе, підтримати інших, повести їх за собою.

Якщо ви набрали середню кількість балів за оцінкою фемінних якостей, які переважили маскулінні, це означає, що ви людина, на яку розраховують близькі, друзі, колеги. Проте в ситуаціях, які вимагають здатності взяти на себе керівництво справами, виявити наполегливість, настоювати на безумовному

підпорядкуванні, вам не вистачає характеру, ви ухиляєтесь від відповідальності, передоручаєте вирішення своїх проблем іншим людям.

Якщо ви недобрали середньої кількості балів за фемінними якостями, проте у вас яскраво виражені маскулінні якості, то це означає, що ви здатні протистояти негараздам, згуртовувати оточуючих, надихати на досягнення цілей. Ви людина, орієнтована на досягнення успіху, подолання перешкод, самоствердження, на справу, в процесі якої нехтуєте будь-якими сентиментами. Ви прагнете виробляти у собі значною мірою притаманні вам твердість духу і характеру. Проте оточуючим іноді не вистачає вашої емоційної підтримки, співчуття, ласкавих слів. Люди, які набрали низькі бали за шкалами фемінність/маскулінність, визначаються як статево нейтральні особистості. Сам опитувальник представлений у додатку Б.

Тест А. Ассінгера

Методика оцінки агресивності у відносинах А. Ассінгера (1993) призначена для діагностики загального рівня агресивності особистості та спрямованості агресії, рівня коректності при соціальних контактах. Дозволяє визначити, чи досить людина коректна щодо оточуючих, чи легко з нею спілкуватися.

Інтерпретація результатів. За відповідь а нараховується 1 бал, за відповідь b - 2 бали, за відповідь з - 3 бали.

- 45 і більше балів. Ви занадто агресивні, до того ж нерідко буваєте неврайонованим та жорстоким до інших. Ви сподіваєтесь здобути керівні «верхи», розраховуючи на власні методи, досягти успіху, жертвуючи інтересами оточення, тому Вас не дивує неприязність співробітників, але за найменшої нагоди Ви намагаєтесь їх за це покарати.

- 36–44 бали. Ви помірно агресивні, але досить успішно крокуєте по життю, оскільки у Вас достатньо здорового честолюбства та самовпевненості.

- 35 і менше балів. Ви занадто миролюбні, що зумовлено недостатньою впевненістю у власній силі і можливостях. Це зовсім не означає, що Ви як

травинка гнетесь під буд-яким вітерцем. І все ж більше рішучості Вам не завадить!

- Якщо за сім і більше питань Ви набрали по три бали і менше ніж за сім питань — по одному балу, то вибухи Вашої агресивності мають швидше руйнівний, аніж конструктивний характер. Ви схильні до непродуманих вчинків і запеклих дискусій. Ставитесь до людей зневажливо і своєю поведінкою провокуєте конфліктні ситуації, яких цілком могли б уникнути.

- Якщо за сім і більше питань Ви отримали по одному балу і менше, ніж за сім запитань — по три бали, то Ви занадто скуті. Це не означає, що Вам не притаманні спалахи агресивності, але пригнічуєте їх аж занадто ретельно.

Текст опитувальника пропонуємо у додатку В.

«Я підліток: у чому полягають особливості моїх стосунків з оточуючими?»

Крайньою у нашому переліку емпіричних методів дослідження була авторська анкета, її призначення полягало у виявленні особливостей стосунків підлітків з оточуючими. (Додаток Г).

2.2 Аналіз результатів емпіричного дослідження

Під час аналізу та інтерпретації отриманих результатів дослідження, ми зосередилися на з'ясуванні взаємозв'язку між гендерними особливостями і рівнем агресивності у підлітків. В загальному, за першою методикою (Опитувальник агресії Басса-Даркі), показники агресії серед хлопців і дівчат варіюються на різних шкалах. Проте, можна зробити деякі загальні висновки:

- За шкалою "фізична агресія" серед хлопців максимальна позначка виявлена у 25% респондентів, тобто 5 балів, 4 бали – у 35%, 3 бали – у 25%, 2 бали – у 5% і 0 балів – у 5%,.

- За шкалою "непряма агресія" ми маємо такі показники: 5 балів не отримав жоден опитуваний, 4 бали – 25% респондентів, 3 бали – 20%, 2 бали – 15%, 1 – 25%, 0 балів – у 15% опитуваних

- За шкалою "роздратування" 5 балів – 15%, 4 бали – 30%, 3 бали – 30%, 2 бали – 20%, 1 – жодного респондента, 0 балів – 5%.

- За шкалою "негативізм" 5 балів набрало 25% опитуваних, 4 бали – 25%, 3 бали – 20%, 2 бали – 15%, 1 – 5%, 0 балів – у 10%.

- За шкалою "образливість" 5 балів не отримав жоден опитуваний, 4 бали також не отримав жоден респондент, 3 бали – 15%, 2 бали – 40%, 1 – 30%, 0 балів – 15% підлітків хлопців.

- За шкалою "підозрілість" у 10% опитуваних – 5 балів, 4 бали – 20%, 3 бали – 15%, 2 бали – 25%, 1 – 25%. 0 балів – 5%.

- За шкалою "вербальна агресія" » 5 балів набрало 10% опитуваних, 4 бали – 25%, 3 бали – 25%, 2 бали – 20%, 1 – 20%, 0 балів не отримав ніхто.

- За шкалою "почуття провини" 5 балів не отримав жоден респондент, 4 бали – 30%, 3 бали – 30%, 2 бали – 20%, 1 – 15%, 0 балів – 5% респондентів.

Загальний аналіз результатів показує, що серед дівчат переважають бали нижче середнього за всіма шкалами, крім шкали роздратування, де бали розподілені більш рівномірно. Це може свідчити про те, що серед дівчат відносно частіше виявляються прояви роздратування та негативізму, ніж фізичної та вербальної агресії. Також можна зауважити, що частка дівчат з високими балами за шкалою підозрілості виявилася високою, що може вказувати на певний рівень недовіри серед опитуваних.

Зведені дані показують, що серед дівчат найбільш поширена форма агресії - це роздратування, яке проявляється у 55% опитуваних. Фізична агресія і непряма агресія менш поширені серед дівчат, проте вони все ж є проблемою для певної частини опитуваних - 30% та 20% відповідно. Таким чином, можна зробити висновок, що агресія є проблемою серед дівчат, і варто приділити увагу роботі з її подоланням у шкільному середовищі та сімейному колі. Отже, за шкалою негативізм опитання були розділені таким чином:

- 5 балів: 15%- 4 бали: 40% - 3 бали: 15% - 2 бали: 5% - 1 бал: 15% - 0 балів: 10%

За шкалою образливості результати виглядають наступним чином

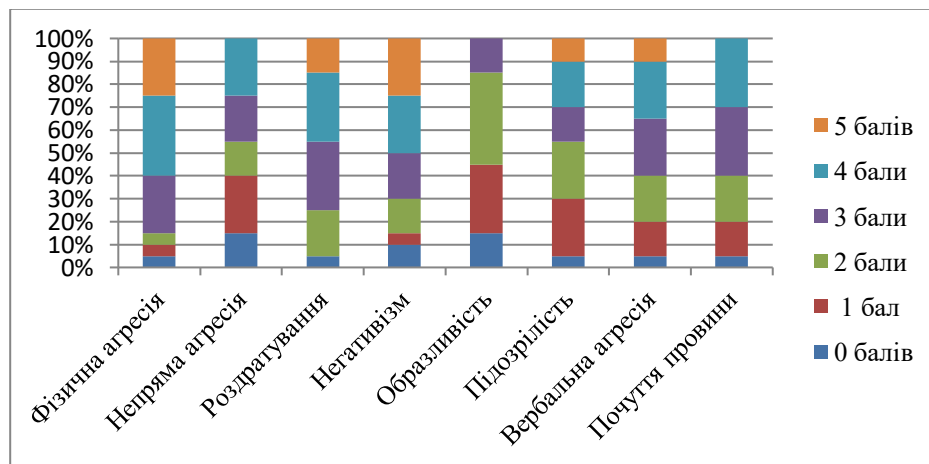
- 5 балів: 5% - 4 бали: 10% - 3 бали: 35% - 2 бали: 20% - 1 бал: 15% - 0

балів: 15%. Побачимо нижче, підсумкову картину:

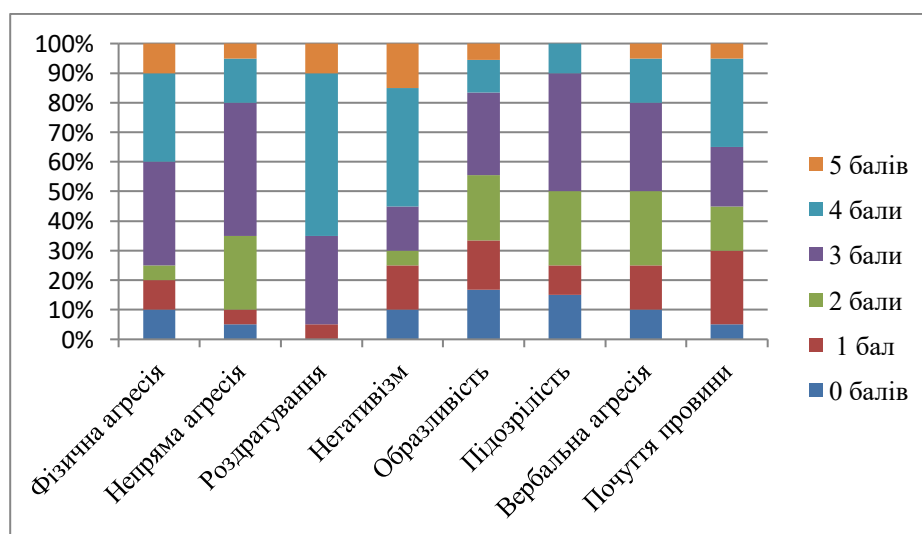
- Підозрілість: найбільше опитуваних зі значенням 3 бали (40%), за ними йдуть 2 бали (25%) і 4 бали (10%). Найменше опитуваних з 5 балами (0%).

- Вербальна агресія: найбільше опитуваних зі значенням 3 бали (30%), за ними йдуть 2 бали (25%) і 4 бали (15%). Найменше опитуваних з 5 балами (5%).

- Почуття провини: найбільше опитуваних зі значенням 4 бали (30%), за ними йдуть 1 бали (25%) і 3 бали (20%). Найменше опитуваних з 0 балами (5%).

Кількісні показники результатів хлопців використання методики наведено на Рис. 2.1.

Кількісні показники діагностики прояву ворожості дівчат наведено на Рис. 2.2.

Аналізуючи показники рисунків 2.1. і 2.2, ми можемо зробити наступні висновки про прояви агресії у підлітків дівчат і хлопців:

1. Фізична агресія: високі бали набрали однакова кількість дівчат і хлопців, що свідчить про те, що вони мають однакову схильність до фізичного прояву агресії;

2. Непряма агресія: дівчата мають трохи вищі показники ніж хлопці, що може означати, що вони частіше виражають непряму агресію;

3. Роздратування: великий відсоток дівчат схильні до дратування більше, ніж хлопці;

4. Негативізм: більшість дівчат мають вищий відсоток негативного прояву, порівняно з хлопцями;

5. Образливість: найвищий бал серед хлопців за даною шкалою 3 бали, у дівчат 5 балів;

6. Підозрілість: хлопці схильні до прояву підозрілості сильніше, ніж дівчата;

7. Вербальна агресія: чоловіки набрали високі бали, жоден респондент не набрав 0 балів, в той час як більшість жінок не виявили вербальний прояв агресії або мали в межах від 2 до 3 балів;

8. Відчуття провини: дівчата відчують почуття провини трохи сильніше, ніж хлопчики. Це може вплинути на їхню самооцінку, емоційний стан та сприйняття ситуацій.

Загалом, результати показують, що хлопці і дівчата мають різні особливості у прояві агресії, з деякими шкалами, де одна стаття є більш схильною до прояву агресії порівняно з іншою статтю.

Результати другої методики (Маскулінність-фемінність), свідчать про те, що андрогінність, тобто наявність як маскулінних, так і фемінних рис у людини, є досить поширеним явищем серед обох статей. Це може бути пояснено суспільними змінами у сприйнятті гендерних ролей та стереотипів.

Зростання інтересів та можливостей для людей виражати себе через власні уподобання та поведінку може призвести до змішування маскулінних і фемінних елементів у власній особистості. Таким чином, андрогінність може бути розглянута як позитивне явище, що вказує на розвиток індивідуальності та свободи вибору у вираженні себе. Важливо пам'ятати, що кожна людина унікальна і має право бути самим собою незалежно від впливу гендерних стереотипів.

Отримані результати показали, що серед опитуваних дівчат було виявлено фемінність у 15%, інші 85% андрогінні, відсоток маскулінності виявився таким, як і у хлопців відсоток фемінності виявився малим. За результатами методики маскулінності хлопців результат складає 30%, в свою чергу, андрогінність серед хлопців - відповідно 70%.

Але це лише статистичні дані і не означає, що кожен хлопець або дівчина має обов'язково відповідати цим стереотипам. Кожна людина унікальна і може мати як маскулінні, так і фемінні риси в своїй особистості. Важливо приймати один одного такими, які є, без утиску або піднесення однієї статі над іншою.

Кількісні показники результатів використання цієї методики наведено на рис 2.3.

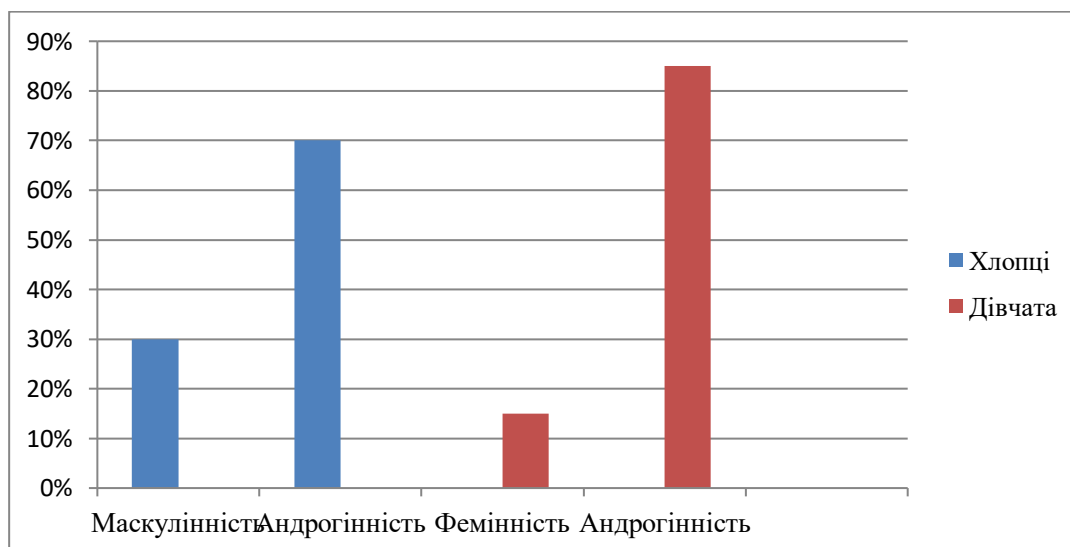

Рис. 2.6. Кількісні показники дослідження маскулінності-фемінності

Як зазначалося вище, в параграфі 2.1, андрогінність характеризується наявністю у людини ознак, які є типовими як для чоловіків, так і для жінок. Однак ці ознаки можуть бути присутні в різній мірі. Психологічна андрогінність проявляється у поведінці і може бути виявлена шляхом високих показників у шкалах фемінність і маскулінність. Також існує іміджева андрогінність, яка виявляється у поєднанні чоловічих і жіночих рис у зовнішньому вигляді людини.

Дослідження показують, що андрогінні індивіди можуть почувати себе як впевнені, незалежні, енергійні, так і сердечні, годувальники і лагідні, залежно від ситуації. Вони проявляють гнучкість у поведінці в різних ситуаціях. Андрогінність є психосоціальною характеристикою, а не фізіологічною або анатомічною. Тому андрогінність може бути особливістю гендерної ідентичності підлітків, оскільки вона не залежить від біологічної статі і може бути виражена у різних пропорціях маскулінності і фемінності у хлопців і дівчат.

Третьою методикою був тест А. Ассінгера для визначення агресивності у стосунках з однолітками. Кількісні показники результатів методики наведено на рисунках 2.4 та 2.5.

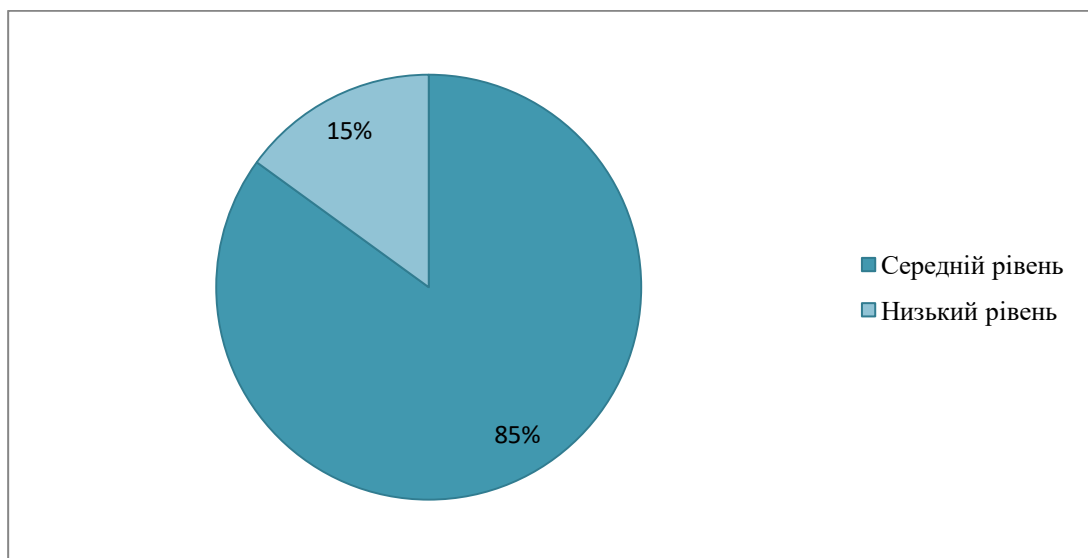

Рис. 2.4. Кількісні показники дослідження агресивності у стосунках з однолітками (показники хлопців)

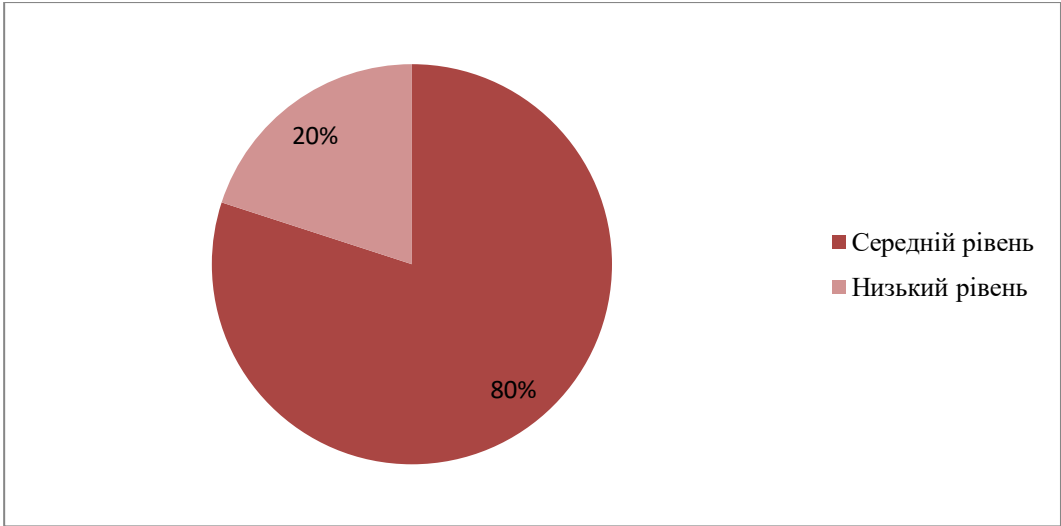

Рис. 2.5. Кількісні показники визначення агресивності у стосунках з однолітками (показники дівчат)

За результатами третьої методики ми виявили три рівні агресивності у стосунках: низький, середній та високий. Показники рис. 2.8 та 2.9 свідчать, що у стосунках із респондентами не було виявлено високого рівня агресивності, натомість, серед представників чоловічої статі 85% опитуваних мають середній рівень агресивності, а 15% - низький рівень. Серед дівчат 80% респондентом мають середній рівень агресивності, а 20% - низький рівень. Також, варто зазначити, що немає істотної різниці в показниках агресивності між представниками обох груп. Підсумовуючи: 85% хлопців і 80% дівчат мають прояв середнього рівня агресивності у відносинах.

Для визначення співвідношення між показниками фемінності та маскулінності з показниками ворожості та агресивності за методиками А.Басса та А.Дарки, С.Бем, , А.Ассінгера була проведена математична обробка результатів. Також, критерій Колмагорова-Смірнова використовувався для з'ясування нормальності розподілу, а коефіцієнт рангової кореляції Пірсона для встановлення нормального розподілу даних.

Результати кореляційного аналізу представлені на таблиці 2.6.

Агресивність	Образливість	Підозрілість	Вербальна агресія	Почуття провини	Маскулінність	Фемінність
--------------	--------------	--------------	-------------------	-----------------	---------------	------------

1 40	,175 ,281 40	,011 ,948 40	,360* ,023 40	-,007 ,968 40	,281 ,079 40	-,219 ,174 40
,175 ,281 40	1 40	,190 ,239 40	-,039 ,812 40	355* ,025 40	-,227 ,159 40	,308 ,053 40-
,011 ,948 40	,190 ,239 40	1 40	,046 ,777 40	,249 ,121 49	-,231 ,152 40	,009 ,958 40
,360 ,023 40	-,039 ,812 40	,046 ,777 40	1 40	-,155 ,338 40	,190 ,241 40	-,261 ,104 40
-,007 ,968 40	,355* ,025 40	,249 ,121 40	-,155 ,338 40	1 40	-,194 ,231 40	,145 ,373 40
,281 ,079 40	-,227 ,159 40	-,231 ,152 40	,190 ,241 40	-,194 ,231 40	1 40	-515** ,001 40
-,219 ,174 40	,308 ,053 40	,009 ,958 40	-,261 ,104 40	,145 ,373 40	-515** ,001 40	1 40

Табл. 2.6. Кореляційний зв'язок маскулінності та фемінності з агресивністю та проявами ворожості.

Отримані результати свідчать про наявність статистично значущих кореляційних зв'язків між виявленою агресивністю підлітків за методиками А. Басса та А. Дарки та агресивністю за тестом А. Ассінгера. Це означає, що результати цих методик суттєво пов'язані між собою і можуть використовуватися для оцінки агресивності у стосунках підлітків. Також важливо відзначити, що кореляційні зв'язки були встановлені не тільки між агресивністю, але і між іншими показниками, такими як фемінність, маскулінність, роздратування та негативізм.

Це свідчить про комплексний підхід до вивчення особистості підлітків і їхніх взаємин. Отже, результати дослідження дозволяють зробити висновок про наявність зв'язку між агресивністю підлітків та іншими психологічними параметрами, що може бути важливим для подальшого розвитку програм та методик відновлення психічного здоров'я цієї групи населення. Графічне

зображення результатів дослідження кореляційних зв'язків представлено на таблиці 2.7.

Рр Спирмена	Фізична агресія	Непряма агресія	Роздратування	Негативізм	Маскулінність	Фемінність
Фізична агресія Коефіцієнт кореляції Знч. (2- сторін) N	1 40	,175 ,281 40	,011 ,948 40	*,36 ,023 40	-,007 ,968 40	,281 ,079 40
Непряма агресія Коефіцієнт кореляції Знч. (2- сторін) N	,175 ,281 40	1 40	,190 ,239 40	-,039 ,812 40	355* ,025 40	-,227 ,159 40
Роздратування Коефіцієнт кореляції Знч. (2- сторін) N	,011 ,948 40	,190 ,239 40	1 40	,046 ,777 40	,249 ,121 49	-,231 ,152 40
Негативізм Коефіцієнт кореляції Знч. (2- сторін) N	,360 ,023 40	-0,39 ,812 40	,046 ,777 40	1 40	-,155 ,338 40	,190 ,241 40
Маскулінність Коефіцієнт кореляції Знч. (2- сторін) N	-,007 ,968 40	*,355 ,025 40	,249 ,121 40	-,155 ,338 40	1 40	-,194 ,231 40
Фемінність Коефіцієнт кореляції Знч. (2- сторін) N	,281 ,079 40	-,227 ,159 40	-,231 ,152 40	,190 ,241 40	-,194 ,231 40	1 40

Табл. 2.7. Кореляційний зв'язок маскулінності та прояву фізичної агресії

Таким чином, результати дослідження, які зображенні на рисунку 2.12, свідчать про наявність статистично значущого зв'язку між маскулінністю та проявом фізичної агресії у досліджуваній групі осіб. Відповідно, можна стверджувати, що особи з вираженими маскулінними рисами психіки можуть бути більш схильними до прояву фізичної агресії, ніж особи з андрогінними або фемінними рисами.

Четвертою методикою була анкета «Я підліток: у чому полягають особливості моїх стосунків з оточуючими?». Ця анкета дозволяла підліткам самим оцінити свої стосунки з батьками, ровесниками, учителями та іншими людьми, які оточують їх у їхньому повсякденному житті. Питання анкети (їх було 11) стосувалися таких аспектів, як рівень взаєморозуміння, підтримки,

конфліктів, співпраці тощо. Відповідаючи на запитання деякі з опитаних зазначили, що вони стали більш емоційними, чутливими, а також почали більше слухати думку інших. Водночас, багато підлітків зазначили, що не відчують змін у своїй поведінці, або не розуміють, як вона може змінитися в зв'язку з переходом до підліткового віку.

Також була вказана важливість надання підліткам можливості висловлювати свої емоції та думки, а також пошуку з ними спільних рішень у вирішенні конфліктних ситуацій. Загалом, можна сказати, що агресія серед підлітків є досить поширеною проблемою, проте вона може бути контрольована та управляється за умови правильного підходу дорослих до цього питання. Бажано виявляти розуміння та терпіння у спілкуванні з підлітками та допомагати їм виявляти свої емоції та ділитися ними з оточуючими.

Опитування також виявило, що спілкування з батьками у підлітковому віці може бути складним. Деякі з опитаних відзначили, що вони відчують дистанцію від своїх батьків, не можуть з ними відкрито розмовляти, відчують напругу або непорозуміння у відносинах. Однак були й такі, які зазначили, що спілкування з батьками є для них важливим, вони можуть порадитися з ними у важких ситуаціях або відкрито розмовляти про свої проблеми.

Аналіз результатів цієї анкети дозволяв нам краще зрозуміти, як підлітки взаємодіють з оточуючими і які конкретно проблеми виникають у їхніх стосунках. Це допомагало нам адекватно підійти до розв'язання цих проблем і надавати підліткам підтримку та поради з покращення стосунків з оточуючими.

Узагальнюючи, можна сказати, що підлітковий вік є періодом значних змін у особистості, спілкуванні та відносинах з батьками. Цей період може бути важким і переляканим для багатьох дітей, проте він також є часом відкриття себе, свого характеру та власних цінностей. Важливо, щоб батьки були підтримуючими та розуміючими у цей період, допомагали своїм дітям розуміти себе та світ навколо.

2.3. Методичні рекомендації щодо подолання прояву агресивності у підлітковому віці

Кожна програма психокорекції повинна бути індивідуалізованою, враховуючи конкретні особливості підлітка та його середовище. Важливо підтримувати постійний контроль та оцінку ефективності впроваджених заходів, щоб забезпечити стійкі та позитивні зміни в поведінці підлітка.

Також важливо враховувати фактори, що сприяють агресивній поведінці, такі як негативний досвід взаємодій з близькими людьми, небажання взаємодіяти зі своїм оточенням, низька самооцінка, відсутність навичок вирішення конфліктів тощо.

У програмі психокорекції можуть включатися різноманітні методи: індивідуальні консультації з психологом, групові тренінги з емоційного саморегулювання та вирішення конфліктів, тренінги з комунікативних навичок, медіація конфліктів тощо. Важливо також встановлювати позитивні стосунки з підлітками, підтримувати їх у важкі моменти, надавати можливість для самовираження та виявлення талантів. [34]

Крім того, важливим є співпраця з батьками та вчителями підлітка, які можуть підтримувати позитивні зміни в його поведінці. Оскільки агресивна поведінка часто є реакцією на негативне оточення, важливо створити для підлітка сприятливі умови для здорового розвитку й самовираження.

Підбиваючи підсумки результатів нашого дослідження, в якому ми використовували ряд методик, таких як «Опитувальник А. Басса та А. Дарки»; «Маскулінність-фемінність» С. Бем; «Тест А. Ассінгера, і також авторську анкету «Я підліток: у чому полягають особливості моїх стосунків з оточуючими?», хочемо запропонувати декілька рекомендацій для батьків:

1. Будьте відкриті до спілкування зі своєю дитиною. Створіть атмосферу довіри, де вона може вільно розповідати вам про свої проблеми та емоції;
2. Важливо слухати дитину і виявляти зацікавленість у її житті. Підтримуйте її у важливих справах та рішеннях;

3. Пошукайте спільні заняття або хобі, які б вам подобалися обом, щоб зміцнити відносини та сприяти спільному розвитку;

4. Пам'ятайте, що дочекатися позитивних результатів може зайняти час, тому будьте терплячі та висловлюйте підтримку та позитивне ставлення до своєї дитини.

Для вчителів також важливо:

1. Підтримуйте позитивні взаємини між учнями та сприяйте розвитку емоційного і соціального інтелекту учнів;

2. Вчіть учнів розв'язувати конфлікти мирним шляхом та покликайте на діалог замість агресії;

3. Створіть дружню та відкриту атмосферу в класі, де учні можуть вільно висловлювати свої думки та почуття;

4. Будьте підтримкою для учнів у складних ситуаціях та сприяйте їхньому психологічному розвитку.

Загалом, важливо зрозуміти, що агресія у підлітків може бути наслідком різних чинників, і саме важливо допомагати їм управляти цими емоціями та розвивати позитивні стосунки зі світом навколо. Також, хочемо запропонувати варіанти проведення методик для вчителів, які спрямовані на подолання агресивності у підлітковому віці.

Ці методики допоможуть створити позитивну атмосферу в класі і сприятимуть покращенню взаємовідносин між учнями та вчителями.

1. Вправи з дихання: дихання може допомогти заспокоїти нервову систему і знизити рівень стресу. Вчить учнів контролювати свої емоції і реагувати більш обґрунтовано.

2. Рольові ігри: дозволяють учням відтворювати конфліктні ситуації і навчати їх ефективним способам вирішення проблем.

3. Групові вправи: сприяють взаємодії та спільній роботі, розвивають комунікативні навички та емпатію.

4. Тренування саморегуляції: навчає учнів визначати свої емоції, встановлювати мету та зосереджуватися на досягненні результату.

5. Позитивне підкріплення: підтримка та похвала за досягнення, а не покарання за помилки, може стимулювати учнів вести себе позитивно та конструктивно.

Порівняйте результати та визначте, як ефективно вам допомагає конкретна практика. Не забувайте також приміряти різні підходи, щоб знайти той, який найбільше відповідає вашим потребам. [35]

Висновки до другого розділу

В другому розділі дипломної роботи наведено результати емпіричного дослідження, яке полягало в діагностиці гендерних особливостей прояву агресивності серед підлітків. Для збору даних було використано різноманітні методи, такі як анкетування, спостереження, тестування тощо.

Після збору та обробки даних, проведено аналіз та інтерпретацію результатів. Виявлено, що існують певні гендерні відмінності у прояві агресивності серед підлітків. Наприклад, хлопці частіше виявляли фізичну агресію, тоді як дівчата більш схильні до вербальних форм агресії.

На основі отриманих результатів були розроблені практичні рекомендації для підлітків щодо подолання агресивних проявів. Серед таких рекомендацій можуть бути психологічні тренінги, консультації з психологом, розвиток навичок саморегуляції та емоційного контролю.

Такі рекомендації можуть допомогти підліткам ефективно управляти своєю агресією та зменшити негативні наслідки її прояву на їхнє життя та взаємини з оточуючими.

В результаті дослідження, яке було нами проведено, ми можемо зробити висновки до другого розділу нашої дипломної роботи.

Аналізуючи результати, які були отримані в ході проведення діагностичного дослідження А. Басса-Дарки ми бачимо, що по всім восьми шкалам дівчата та хлопці мають майже однакову кількість балів, що свідчить про те, що стать не впливає на прояв агресивності. Також, варто зазначити, що у хлопців та у дівчат прояв агресивності, найчастіше, проявляється у формі фізичної агресії. Це може бути пов'язано зі специфікою психофізіологічних особливостей хлопців та дівчат, а також з впливом соціокультурних чинників на формування агресивної поведінки. Можемо зробити висновок, що частіше за все агресивність у дівчат та хлопців може бути наслідком стресових ситуацій, відсутності адекватного способу виразити свої емоції та негативного досвіду взаємодії з іншими людьми.

За результатами методики Сандри Бем «Фемінність-маскулінність», можна сказати, що серед опитуваних хлопців переважає андрогінність – 70%, процент маскулінності склав – 30%, тоді як серед дівчат – фемінність склала 15%, андрогінність 85%. Це говорить про те, що сучасні підлітки все більше відмовляються від традиційних стереотипів щодо статевої ідентичності і вираження гендерної ролі.

Результати методики оцінки агресивності у відносинах А. Ассінгера, можемо сказати, що хлопці та дівчата мають схожі бали. Серед дівчат середній рівень агресивності склав – 80%, низький, в свою чергу – 20%. У хлопців середній рівень склав – 85%, низький – 15%.

Аналізуючи результати авторської анкети «Я підліток: у чому полягають особливості моїх стосунків з оточуючими?», можемо сказати, що серед хлопців та дівчат було виявлено однакові форми прояву агресії, а також подібні зауваження щодо стосунків з батьками.

ВИСНОВКИ

Метою нашої роботи було дослідження гендерних особливостей прояву агресивності підлітків, що обумовило завдання, які ми поставили. Конкретно ці завдання були такі:

1. Вивчити рівень агресивності у підлітків різної статі.
2. Визначити, які фактори впливають на прояв агресивності у підлітків.
3. З'ясувати, чи є різниця в прояві агресивності між хлопцями та дівчатами.
4. Дослідити можливі шляхи підвищення рівня емоційного контролю у підлітків для зменшення агресивного поведінки.

Ці завдання спрямовані на покращення розуміння процесів, що відбуваються у підлітковому віці і допомагають розробити відповідні методики та програми для підтримки психічного здоров'я підлітків і попередження агресивної поведінки. Важливою частиною підліткової кризи є пошук власного «я», свого місця у суспільстві, у формуванні своєї особистості. Підлітки можуть відчувати неспокій, стрес, невпевненість у собі. Для успішного подолання підліткової кризи важливо підтримувати відкритий та довірливий контакт з батьками, сприяти спілкуванню та розвитку соціальних навичок, підтримувати і підкріплювати у підлітка впевненість у собі. Також важливо звертати увагу на здоровий спосіб життя – здорове харчування, регулярну фізичну активність, відпочинок та сон.

Підлітки повинні вчитися правильно використовувати свій час, розподіляти його між навчанням, відпочинком та дозволяям. Необхідно також дотримуватися правил безпеки та уникати ризикованих ситуацій. Важливо пам'ятати, що кожен підліток унікальний і потребує індивідуального підходу. За підтримки близьких людей та професіоналів, підлітки зможуть успішно подолати цей важливий період у своєму житті. Це процес переосмислення цінностей, ідентичності, відносин з оточуючим світом, а також пошуку власного місця у суспільстві. Це період, коли підліток починає усвідомлювати себе як індивідуума зі своїми власними поглядами, бажаннями і цілями. Це може викликати стрес і конфлікти у

відносинах з батьками, вчителями та іншими дорослими, які не завжди розуміють цей процес. Однак, ця криза може бути і позитивним викликом для особистісного розвитку. Підліток в цей період може виявити більшу самостійність, креативність та відчуття власної цінності. Важливо, щоб дорослі підтримували його у цьому процесі, шукали спільну мову та були готові допомогти розібратися в нових емоціях та відчуттях.

В ході нашої роботи, ми провели психодіагностичне дослідження. В якому використали ряд методик. За допомогою методики опитувальник агресії Басса-Даркі ми визначили рівень агресивності та ворожих реакцій; Методика на визначення маскулінності-фемінності Сандри Бем визначає ступінь андрогінності, маскулінності й фемінності особистості; Методика оцінки агресивності у відносинах А.Ассінгера призначена для діагностики загального рівня коректності при соціальних контактах; Авторська анкета « Я – підліток: у чому полягають особливості моїх стосунків з оточуючими?» її призначення полягало у виявленні особливостей стосунків підлітків з оточуючими.

Нижче наведено, кілька рекомендацій щодо подолання агресивності:

1. Пізнайте свої емоції: зрозуміння того, що ви відчуваєте, може допомогти вам керувати своєю агресією. Спробуйте визначити фактори, які призводять до почуття гніву або роздратування;
2. Застосовуйте техніки регуляції дихання: регуляція дихання може допомогти заспокоїти ваше тіло і розум у ситуаціях, коли ви відчуваєте агресію;
3. Використовуйте позитивний мовлення: стежте за своїми думками та словами, уникайте використання агресивної мови;
4. Займайтеся спортом або фізичною активністю: регулярна фізична активність може допомогти вам вивести свій гнів або напругу через випуск ендорфінів;
5. Пошукайте підтримку: якщо вам важко контролювати свою агресію, не соромтеся попросити про допомогу від друзів, сім'ї або фахівця.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Артьомов П. М. Типологізації молодіжних субкультур: аналіз основних напрямків та нових засад / П. М. Артьомов // Соціологія майбутнього : науковий журнал з проблем соціології молоді та студентства. – 2021. – № 2. – С. 32–37.
2. Бех І. Д. Виховання особистості: Сходження до духовності / І. Д. Бех. – К.: Либідь, 2019. – 272 с.
3. Булах І. С. Ціннісні орієнтації в контексті особистісної позиції сучасного підлітка / І. С. Булах // Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент – Вип. 1. – С. 115–131.
4. Вікова психологія: навч. посібник / О. В. Алпатова. – К. : НАУ, 2017. – 140 с.
5. Грищук Ю. В. Підліткова субкультура: психологічні та соціальногрупові особливості / Ю. В. Грищук // Освітологічний дискурс. – 2019. – № 3 (7). – С. 38–46.
6. Дрьомін В. М. Злочинність як соціальна практика: інституціональна теорія криміналізації суспільства : монографія / В. М. Дрьомін. – Одеса: Юридична література, 2017. – 616 с.
7. Іванова В. В. Прояви агресивності у підлітковому віці / В. В. Іванова // Практична психологія та соціальна робота – № 5 – С. 5–16.
8. Качмар О. Особливості прояву агресії в підлітковому віці та способи її профілактики й подолання / О. Качмар // Науковий вісник. Серія «Філософія». – Харків: ХНПУ, 2017. – Вип.48 (частина II). С. – 150-162.
9. Колодій А. Ф. На шляху до громадянського суспільства. Теоретичні засади й соціокультурні передумови демократичної трансформації в Україні: монографія / А. Ф. Колодій. – Львів: Червона калина, 2022. – 272 с.

10. Лебединський Е. Б. Психологічні особливості розвитку творчого потенціалу підлітків в умовах рекреації / Е.Б. Лебединський // Наука і освіта. – 2020. – № 12. – С. 17–22.
11. М.С. Корольчук, В.І.Осьодло. Психодіагностика
12. Мироненко В. І. Сміслова регуляція агресивної поведінки в молодіжних неформальних групах скінхедів та неонацистів / В. І. Мироненко // Наукові студії із соціальної та політичної психології. – 2020. – Вип. 27 (30). – С. 57–67.
13. Моргун В.Ф. Основи психологічної діагностики. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / В.Ф. Моргун, І.Г. Тітов. – К.: Видавництво Дім «Слово», 2019. – 464 с
14. Огоренко В. В., Тимофєєв Р. М., Шорніков А. В. Агресивна поведінка: від теорії до практики. Український вісник психоневрології. 2021. Том 29. Випуск 3 (108). С. 48–51.
15. Павелків Р. В. Вікова психологія: підручник для студентів вищих навчальних закладів. К.: Кондор. 2021. 468 с
16. Павелків Р.В. Специфіка прояву агресії та деструктивної поведінки в підлітковому віці. Проблеми сучасної психології. 2015. Випуск 30. С. 483–494.
17. Павлик О. М. Особливості мотиваційної сфери неповнолітніх: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.06. Харків, 2005. 206 с
18. Пилипенко І. О., Кацєро А. О. Ціннісно-мотиваційна сфера девіантних підлітків. Проблеми загальної та педагогічної психології: зб. наукових праць Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України / За ред. С.Д.Максименка. К., 2017. Т. IV, х.4. С. 211–215.
19. Пилипенко І. О., Кацєро А. О. Ціннісно-мотиваційна сфера девіантних підлітків. Проблеми загальної та педагогічної психології: зб. наукових праць Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України / За ред. С.Д.Максименка. К., 2017. Т. IV, х.4. С. 211–215.

20. Підліток у великому місті: фактори та механізми соціалізації : кол. моногр. / Л. Г. Сокурянська, В. Л. Арбеніна, О. Б. Зінчина, А. М. Ніколаєвська. – Х. : Вид. центр Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна, 2018.– 207 с.
21. Приходько Ю. О., Юрченко В. І. Психологічний словникдовідник: навчальний посібник. К.: Каравела, 2014. 328 с.
22. Програма корекції агресивної поведінки підлітків. URL: <https://vseosvita.ua/library/programa-korekcii-agresivnoi-povedinki-pidlitkiv99997.html> (дата звернення: 21.09.2021 р.).
23. Психологія особистості: словник-довідник / за ред. П. П. Горностая, Т. М. Титаренко. К.: Рута, 2018. 324 с
24. Резнікова О. А., Солодка О. В. Психологічні особливості поведінки підлітків у конфліктних ситуаціях. Теорія і практика сучасної психології. 2018. №2. С. 168–177.
25. Розіна І. Психологічні особливості прояву агресивної поведінки в підлітковому віці. URL: <http://oldconf.neasmo.org.ua/node/277> (дата звернення: 16.09.2021 р.).
26. Сінельнікова Т. В., Тарковська А. М. Особливості корекційної роботи з агресивними підлітками в рекреаційних закладах. URL: https://scienceandeducation.pdpu.edu.ua/doc/2011/11_2011/40.pdf (дата звернення: 15.08.2021 р.).
27. Сошина Ю. М. Цінності та ціннісні орієнтації в системі ціннісносміслової сфери підлітка / Ю. М. Сошина // Проблеми сучасної психології: Збірник наукових праць К-ПНУ імені І. Огієнка, Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. – 2022. – Вип. 22. – С. 530-539.
28. Тернопільська В. Формування комунікативної культури старшокласників засобами телекомунікаційних проєктів. Психолого-педагогічні проблеми сільської школи: зб. наук.праць УДПУ ім. П. Тичини / Валентина Тернопільська / [ред.. кол.: Н.С. Побірченко та ін.]. – Умань: ФОП Жовтий О.О., 2018. – Вип. 49. – С. 110-117.

29. Тимошенко В. І. Агресивна поведінка: її сутність та причини. Бюлетень Міністерства юстиції України. 2015. №6 (164). С.55–64.
30. Тітова Т. Є. Сміслові аспекти саморегуляції особистості / Т. Є. Тітова // Психологія і особистість. – 2023 – № 1. – С. 217– 225.
31. Файдюк О. В. Сутність соціально-педагогічної профілактики агресивної поведінки підлітків у загальноосвітніх навчальних закладах / О.В. Файдюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://studscientist.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/.../54>.
32. Шевандрин Н. І. Психодіагностика, корекція і розвиток особистості. Суми: Еней, 2019. 184 с.
33. Шевчук В. Особливості прояву агресії у молодшому та старшому підлітковому віці у дітей із уповільненим психічним розвитком. Молодий вчений. 2020. 35 (81), С. 334–337.
34. «Будуємо майбутнє разом»: Програма профілактики конфліктів та правопорушень серед учнівської молоді: навчально-методичний посібник [Л. В. Зуб, Т. Л. Лях, Л. А. Мельник та ін.]; за ред. Т. В. Журавель, М. А. Снітко. – К.: ТОВ «Видавництво АВД плюс», 2016. – 276с.
35. Тренінг емоційної компетентності : навч.-метод. посібник / автор І. М. Матійків. – К. : Педагогічна думка, 2015. – 112 с.
36. Боришевський М. Й. Психологічні механізми розвитку особистості / М. Й Боришевський // Педагогіка і психологія. – 2019. – №3. – С. 26 – 33.
37. Кордунова Н. О. Загальний підхід і завдання вивчення дітей з афективними формами поведінки / Н. О. Кордунова, А. С. Денисюк // Психолого-педагогічне та медичне забезпечення соціалізації дітей вразливих категорій: Матеріали доповідей III Міжнародної науково-практичної конференції із циклу "Сучасні підходи інтеграції та соціалізації дітей з особливими потребами", 17 січня 2018 року, м. Луцьк. – Луцьк, 2018. – С. 21 – 26.

38. Шкарлатюк К. І. Агресія та здатність до прогнозування в підлітковому віці / К. І. Шкарлатюк // Психологічні перспективи. – Вип. 17. – Волинський національний університет імені Лесі Українки. – Луцьк. – 2020. – С. 273 – 280.
39. Фурманов И. А. Детская агрессивность / И. А. Фурманов. – Минск: [б.и.]. – 2021. – 192.с.
40. Орбан-Лембрик Л.Е. Соціальна психологія. Соціальна психологія особистості спілкування. Либідь, 2020. 576 с.
41. Орбан-Лембрик Л.Е. Соціальна психологія. Соціальна психологія особистості спілкування. Либідь, 2018. 576 с.
42. Супрун М., Перепечина Н. Девіантна поведінка дітей і підлітків: соціально- психологічний аспект. Соціальна психологія. 2019, № 2. С. 178 - 185.
43. Хоменко Г. Агресивність підлітків: причини, профілактика, корекція. Психолог. 2019. № 35. С. 17–23.
44. Шкарлатюк К.І. Агресія та здатність до прогнозування в підлітковому віці. Психологічні перспективи. Вип. 17. Волинський національний університет імені Лесі Українки. Луцьк, 2010. С. 273–280.
45. Що ми знаємо про підлітковий вік. Шкільний світ. 2022. № 25 28. С. 80 - 84.
46. Маслоу А. Г. Мотивація і особистість. Євразія, 2009. 143 179 с.
47. Мойсєєва О. Є. Психологія агресії: вікові та генетичні виміри: навч.метод. посіб. К.: КММ, 2019. 128 с.
48. Вовк Г. Робота з агресивними дітьми. Психолог. 2009. № 44. С. 13–16
49. Бафталовська Н. Я. Агресивна поведінка підлітків. Шкільному психологу усе для роботи. 2019. № 6. С. 9–11.
50. Баранова Н. Психокорекція агресивності та конфліктності у підлітків. Психолог. 2005. № 36. С. 17-24.
51. Шулигіна Р.А. Роль спілкування у формування особистості // Збірка матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції. Національна освіта: провідні тенденції та перспективи (до 140-річчя від дня народження

Б.Д.Грінченка) 15-16 грудня 2023 року. - К.: КМПУ ім. Б.Д.Грінченка, 2018. - С. 98-100.

52. Шулигіна Р.А. Комунікативна культура особистості: стан проблеми, перспективи, розвиток // Сучасні літературознавчі студії: Дитина і світ: проблеми культурного діалогу. - К.: Вид. центр КНЛУ, 2020. - № 2. - С. 167-173.

53. Вікова психологія: Конспект лекцій. - Алпатова О.В. К.: НАУ, 2007. 122 с.

54. Войтко В.І. Психологічний словник. – К.: Вища школа, 2002. – 294 с.

55. Гончаренко Т. Підліток: як йому допомогти. К.: Редакції загальнопедагогічних газет, 2018. 120 с.

56. Гусак П. М., Зимівець Н. В., Петрович В. С. Відповідальне ставлення до здоров'я: теорія та технології. Луцьк, 2009. 219 с.

57. Дзюба Т. Агресивність: виявити і подолати (оцінювання індивідуальної агресивності за методом А. Асінгера) / Т. Дзюба // Завуч. - 20020. - № 13. -С.19-21.

58. Павелків В.Р. Психологічні засоби корекції міжособистісних стосунків у підлітків з агресивною поведінкою : автореф. дис ... канд. психол. наук: 19.00.07 / Віталій Романович Павелків . – Київ : Б.в., 2019 . – 20 с.

59. Демощук, М. На словах. Вербальна агресія як форма психологічного насильства [Текст] / М. Демощук // Психолог. – 2020. – № 6. – С. 8-19. 7. Ениколопов С.Н. Понятие агрессии в современной психологии // Прикладная психология. 2020. № 2. С. 28–29.

60. Нев'якіна, Н. Профілактика насильства та агресії. Семінар-тренінг для педагогів [Текст] / Н. Нев'якіна // Психолог. – 2019. – № 12. – С. 84-96

ДОДАТОК А

Діагностика стану агресії (опитувальник «Басса-Дарки»)

Термін «агресія» надзвичайно часто використовується сьогодні в дуже широкому контексті й тому має потребу в серйозному «очищенні» від цілого ряду нашарувань і окремих змістів. Різні автори у своїх дослідженнях по-різному визначають агресію й агресивність: як вроджену реакцію людини для «захисту займаної території» (Лоренд, Ардрі); як прагнення до панування (Моррісон); реакцію особистості на ворожу людині навколишню дійсність (Хорні, Фромм). Дуже великого поширення набули теорії, що пов'язують агресію і фрустрацію (Маллер, Доллард).

Під агресивністю можна розуміти властивість особистості, що характеризується наявністю деструктивних тенденцій, в основному в сфері суб'єктно-суб'єктних відносин. Імовірно, деструктивний компонент людської активності є необхідним у творчій діяльності, тому що потреби індивідуального розвитку з неминучістю формують у людях здатність до усунення і руйнування перешкод, подолання того, що і протидіє цьому процесу.

Агресивність має якісну і кількісну характеристики. Як і всяка властивість, вона має різний ступінь вираженості: від майже повної відсутності до її граничного розвитку. Кожна особистість повинна мати певний ступінь агресивності. Відсутність її призводить до пасивності, веденості, конформності й т.ін. Надмірний розвиток її починає визначати увесь вигляд особистості, яка може стати конфліктною, неспроможною на свідому кооперацію і т.д. Сама по собі агресивність не робить суб'єкта свідомо небезпечним, тому що, з одного боку, зв'язок, що існує між агресивністю й агресією не є твердим, а, з іншого боку, сам акт агресії може не набувати свідомо небезпечної і не схвалюваної форми. У життєвій свідомості агресивність є синонімом «зловмисної активності». Однак сама по собі деструктивна поведінка «зловмисністю» не володіє, таким її робить мотив діяльності, ті цінності, заради досягнення і володіння якими активність

розвертається. Зовнішні практичні дії можуть бути подібні, але їхній мотиваційні компоненти прямо протилежні.

Виходячи з цього, можна розділити агресивні прояви на два основних типи: перший — мотиваційна агресія, як самоцінність, другий — інструментальна, як засіб (припускаючи при цьому, що і та, й інша можуть виявлятися як під контролем свідомості, так і поза ним, і сполучені з емоційними переживаннями: гнівом, ворожістю). Практичних психологів більше повинна цікавити мотиваційна агресія як прямий прояв реалізації властивих особистості деструктивних тенденцій. Визначивши рівень таких деструктивних тенденцій, можна з великим ступенем імовірності прогнозувати можливість прояву відкритої мотиваційної агресії. Однією з подібних діагностичних процедур є опитувальник Басса-Дарки.

А. Басс, що сприйняв ряд положень своїх попередників, розділив поняття агресії і ворожисть, визначивши останню як «...реакцію, що розвиває негативні почуття і негативні оцінки людей і подій». Створюючи свій опитувальник, що диференціює прояви агресії і ворожості, автори виділили такі види реакцій:

1. Фізична агресія — використання фізичної сили проти іншої особи;
2. Непряма — агресія, обхідним шляхом спрямована на іншу особу чи ні на кого не спрямована;
3. Роздратування — готовність до прояву негативних почуттів при найменшому порушенні (запальність, брутальність);
4. Негативізм — опозиційна манера в поведінці від пасивного опору до активної боротьби проти сталих звичаїв і законів;
5. Образа — заздрість і ненависть до навколишнього за дійсні і вигадані дії;
6. Підозрілість — у діапазоні від недовіри й обережності стосовно людей до переконання в тому, що інші люди планують і приносять шкоду;
7. Вербальна агресія — вираження негативних почуттів як через форму (крик, вереск), так і через зміст словесних відповідей (прокльони, погрози);

8. Почуття провини — виражає можливе переконання суб'єкта в тому, що він є поганою людиною, що робить зло, а також, що відчувається каяття;

Опитувальник складається з 75 тверджень, на які опитувальний відповідає «так» чи «ні».

Опитувальник

1. Часом я не можу справитися з бажанням заподіяти шкоду іншим.
2. Іноді я пліткую про людей, яких не люблю.
3. Я легко дратуюся, але швидко заспокоююся.
4. Якщо мене не попросять ввічливо, я не виконаю.
5. Я не завжди одержую те, що мені призначено.
6. Я не знаю, що люди говорять про мене за мою спиною.
7. Якщо я не схвалюю поведінки друзів, я даю їм це відчути.
8. Коли мені вдавалося обдурити кого-небудь, я відчував болісне каяття.
9. Мені здається, що я не здатний ударити людину.
10. Я ніколи не дратуюся настільки, щоб кидатися предметами.
11. Я завжди поблажливий до чужих недоліків.
12. Якщо мені не подобається встановлене правило, мені хочеться порушити його.
13. Інші вміють майже завжди скористатися сприятливими обставинами.
14. Я тримаюся насторожено з людьми, які ставляться до мене більш дружньо, ніж я очікую.
15. Я часто не погоджуюсь з людьми.
16. Іноді мені в голову приходять думки, яких я соромлюся.
17. Якщо хто-небудь першим ударить мене, я не відповім йому тим же.
18. Коли я дратуюся, я “хряпаю” дверима.
19. Я набагато більш дратівливий, ніж здається.
20. Якщо хтось вдає із себе начальника, то я завжди відповідаю йому всупереч.
21. Мене трішки засмучує моя доля.

22. Я думаю, що багато людей не люблять мене.

23. Я не можу утриматися від суперечки, якщо люди не згодні зі мною.

24. Люди, які утримуються від роботи, повинні відчувати почуття провини.

25. Той, хто ображає мене і мою родину, запрошується на бійку.

26. Я не здатний на грубі жарти.

27. Мене охоплює лють, коли наді мною насміхаються.

28. Коли люди вдають із себе начальників, я роблю все, щоб вони не зазнавалися.

29. Майже щотижня я бачу кого-небудь, хто мені не подобається.

30. Досить багато людей заздять мені.

31. Я вимагаю, щоб люди поважали мене.

32. Мене гнітить те, що я мало роблю для своїх батьків.

33. Люди, що постійно нервують вас, вартують того, щоб їх «клацнули по носі».

34. Я ніколи не буваю похмурий від злості.

35. Якщо до мене ставляться гірше, ніж я заслуговую, я не засмучуюсь

36. Якщо хтось виводить мене із себе, я не звертаю уваги.

37. Хоча я і не показую цього, мене іноді гризе заздрість.

38. Іноді мені здається, що наді мною сміються.

39. Навіть якщо я злюся, то не намагаюся сильно обурюватися.

40. Мені хочеться, щоб мої гріхи були прощені.

41. Я рідко даю здачі, навіть якщо хто-небудь ударить мене.

42. Коли виходить не по-моєму, я іноді ображаюсь.

43. Іноді люди дратують мене однією своєю присутністю.

44. Немає людей, яких би я по-справжньому ненавидів.

45. Мій принцип: “Ніколи не довіряти «чужим людям»”.

46. Якщо хтось дратує мене, я готовий сказати, що я про нього думаю.

47. Я роблю багато такого, про що згодом шкодую.

48. Якщо я розлючуся, я можу й ударити кого-небудь.

49. З дитинства я ніколи не виявляв вибухів гніву.

50. Я часто почуваюся як "порохова бочка", готова вибухнути.

51. Якби усі знали, що я відчуваю, мене б вважали людиною, з якою нелегко працювати.

52. Я завжди думаю про те, які потаємні причини змушують людей робити щось приємне для мене.

53. Коли на мене кричать, я починаю кричати у відповідь.

54. Невдачі засмучують мене.

55. Я боюся не рідше і не частіше, ніж інші.

56. Я можу згадати випадки, коли я був настільки злий, що вихоплював речі, що потрапляли мені під руку, і ламав їх.

57. Іноді я почуваю, що готовий першим почати бійку.

58. Іноді я почуваю, що життя поступає зі мною несправедливо.

59. Раніше я думав, що більшість людей говорить правду, але тепер я в це не вірю.

60. Я лаюся тільки зі злості.

61. Коли я чиню неправильно, мене мучить совість.

62. Якщо для захисту своїх прав мені потрібно застосувати фізичну силу, я застосовую її.

63. Іноді я виражаю свій гнів тим, що стукаю кулаком по столі.

64. Я буваю грубуватий по відношенню до людей, які мені не подобаються.

65. У мене немає ворогів, які б хотіли мені нашкодити.

66. Я не вмію поставити людину на місце, навіть якщо вона того заслуговує.

67. Я часто думаю, що жив неправильно.

68. Я знаю людей, що здатні довести мене до бійки.

69. Я не засмучуюся через дрібниці.

70. Мені рідко приходить у голову, що люди намагаються розлютити чи образити мене.

71. Я часто тільки загрожую людям, хоча і не збираюся виконати погрозу.

72. Останнім часом я став занудою.

73. У суперечці я часто підвищую голос.

74. Я намагаюся зазвичай приховувати своє погане ставлення до людей.

75. Я краще погоджуся з чимось, ніж буду сперечатися.

ДОДАТОК Б

Методика “Маскулінність – фемінінність” Сандри Бем

Методика була запропонована Сандрою Бем (1974) для діагностики психологічної статі й визначає ступінь андрогінності, маскулінності й фемінінності особистості. Опитувальник містить 60 тверджень (якостей), на кожне з яких необхідно відповісти “так” або “ні”, оцінюючи тим самим наявність або відсутність у себе названих якостей.

Текст опитувальника

1. Впевнений у собі.
2. Поступливий.
3. Здатний допомогти.
4. Схильний захищати свої погляди.
5. Життєрадісний.
6. Похмурий.
7. Незалежний.
8. Сором’язливий.
9. Совісний.
10. Атлетичний.
11. Ніжний.
12. Театральний.
13. Наполегливий.
14. Ласий на лестоці.
15. Щасливий.
16. Сильна особистість.
17. Відданий.
18. Непередбачуваний.
19. Сильний.

20. Жіночний.
21. Надійний.
22. Аналітичний.
23. Співчутливий.
24. Ревнивий.
25. Здатний до лідерства.
26. Що опікується про людей.
27. Прямий, правдивий.
28. Схильний до ризику.
29. Сенситивний.
30. Потайливий.
31. Швидкий у прийнятті рішень.
32. Жалісливий.
33. Щирий.
34. Самодостатній.
35. Здатний утішити.
36. Гоноровий.
37. Владний.
38. Володіє тихим голосом.
39. Привабливий.
40. Мужній.
41. Теплий, сердечний.
42. Важний.
43. Обстоює власну позицію.
44. М'який.
45. Вміє дружити.
46. Агресивний.
47. Довірливий.
48. Неефективний.

49. Схильний вести за собою.
50. Інфантильний.
51. Адаптивний.
52. Індивідуаліст.
53. Не люблячий лайки.
54. Несистематичний.
55. Конкурентноспроможний.
56. Люблячий дітей.
57. Тактовний.
58. Амбіційний, честолубний.
59. Спокійний.
60. Традиційний, підвладний умовностям.

Ключ до тесту

Маскулінність (“так”): 1, 4, 7, 10, 13, 16, 19, 22, 25, 28, 31, 34, 37, 40, 43, 46, 49, 52, 55, 58.

Фемінінність (“так”): 2, 5, 8, 11, 14, 17, 20, 23, 26, 29, 32, 35, 38, 41, 44, 47, 50, 53, 56, 59.

Інші пункти – нейтральні.

За кожний збіг відповіді із ключем нараховується 1 бал. Потім визначаються показники фемінінності (F) і маскулінності (M) у відповідності з наступними формулами.

$F = (\text{сума балів за фемінінністю}): 20;$

$M = (\text{сума балів за маскулінністю}): 20.$

Основний індекс IS визначається як:

$IS = (F - M) \times 2,322.$

Якщо величина індексу IS укладена в межах від -1 до +1, то роблять висновок про андрогінність. Якщо індекс менше -1 ($IS < -1$), то робиться висновок про маскулінність, а якщо індекс більше +1 ($IS > 1$) – про фемінінність. При цьому,

у випадку коли $IS < -2,025$, говорять про яскраво виражену маскулінність, а якщо $IS > +2,025$ – говорять про яскраво виражену фемінінність.

Інтерпретація результатів. Якщо за результатами набраних балів ви досягли середніх показників маскулінних та фемінних якостей, це означає, що ви належите до того рідкісного типу людей-андрогінів, яким піддається будь-яка робота і будь-які чоловічі й жіночі ролі. Ваша поведінка досить гнучка, що дає змогу вам бути доброю людиною, чутливою, а також сміливою, рішучою, здатною постояти за себе, підтримати інших, повести їх за собою.

Якщо ви набрали середню кількість балів за оцінкою фемінних якостей, які переважили маскулінні, це означає, що ви людина, на яку розраховують близькі, друзі, колеги. Проте в ситуаціях, які вимагають здатності взяти на себе керівництво справами, виявити наполегливість, настоювати на безумовному підпорядкуванні, вам не вистачає характеру, ви ухиляєтесь від відповідальності, передоручаєте вирішення своїх проблем іншим людям.

Якщо ви недобрали середньої кількості балів за фемінними якостями, проте у вас яскраво виражені маскулінні якості, то це означає, що ви здатні протистояти негараздам, згуртовувати оточуючих, надихати на досягнення цілей. Ви людина, орієнтована на досягнення успіху, подолання перешкод, самоствердження, на справу, в процесі якої нехтуєте будь-якими сентиментами. Ви прагнете виробляти у собі значною мірою притаманні вам твердість духу і характеру. Проте оточуючим іноді не вистачає вашої емоційної підтримки, співчуття, ласкавих слів.

Люди, які набрали низькі бали за шкалами фемінінність/маскулінність, визначаються як статево нейтральні особистості.

ДОДАТОК В

Тест А. Ассінгера (оцінювання агресивності у стосунках)

Флегматична людина рідко є цікавим співрозмовником, але й із занадто агресивною людиною, яка накидається, як тигр із засідки, неприємно спілкуватись.

Тест А. Ассінгера дає змогу визначити, чи достатньо людина коректна до оточення і чи легко спілкуватися з нею. Для більшої об'єктивності відповідей можна здійснити взаємо-оцінювання, коли колеги відповідають на запитання один одного. Це допоможе зрозуміти, наскільки правильна їхня самооцінка.

Оцінювання агресивності у стосунках

Підкресліть відповідь: I. Чи схильні Ви шукати шляхи до примирення після чергового службового конфлікту?

1. Завжди.
2. Іноколи.
3. Ніколи.

II. Як Ви поведетесь у критичній ситуації?

1. Переживаєте внутрішнє кипіння.
2. Зберігаєте спокій.
3. Втрачаєте самоконтроль.

III. Яким вважають Вас колеги?

1. Самовпевненим та заздрисним.
2. Дружелюбним.
3. Спокійним і незаздрисним.

IV. Як Ви відреагуєте, якщо Вам запропонують відповідальну посаду?

1. Приймете її з деякими побоюваннями.
2. Погодитесь без коливань.
3. Відмовитесь від неї заради особистого спокою.

V. Як Ви будете поводитись, якщо хтось із колег без дозволу візьме з Вашого столу папір?

1. Отримає від Вас «на горіхи».
2. Змусите повернути.
3. Запитаєте, чи не потрібно йому ще що-не-будь.

VI. Якими словами Ви привітаєте чоловіка (дружину), якщо він (вона) повернувся з роботи пізніше, ніж звичайно?

1. «Що це тебе так затримало»?
2. «Де ти стирчиш допізна»?
3. «Я вже почав (почала) хвилюватися».

VII. Як Ви поводитесь за кермом автомобіля?

1. Чи намагаєтесь обігнати машину, яка «показала Вам хвіст»?
2. Вам байдуже, скільки машин Вас обігнало.
3. Помчитесь з такою швидкістю, щоб ніхто не наздогнав Вас.

VIII. Якими Ви вважаєте свої погляди на життя?

1. Збалансованими.
2. Легковажними.
3. Досить категоричними.

IX. Які заходи Ви вживаєте, якщо не все вдається?

1. Намагаєтесь перекласти провину на іншого.
2. Примиряєтесь.
3. Стаєте надалі обережнішим.

X. Як Ви відреагуєте на фейлетон про випадки розпущеності серед сучасної молоді?

1. «Час уже заборонити їм такі розваги».
2. «Потрібно створити для них можливість організовано і культурно відпочивати».

3. «І чого ми стільки з ними клопочемось»?

XI. Що Ви відчуваєте, якщо посаду, яку Ви хотіли обійняти, посів інший?

1. «І навіщо я на це нерви витрачав»?
2. «Напевне, його фізіономія шефу приємніша».

3. «Можливо, в мене це вийде наступного разу».

XII. Як Ви переглядаєте страшний фільм?

1. Боїтесь.
2. Нудитесь.
3. Отримуєте справжнє задоволення.

XIII. Якщо через дорожню пробку Ви запізнюєтесь на важливу нараду?

1. Будете нервувати під час засідання.
2. Спробуєте викликати поблажливість партнерів.
3. Засмутитесь.

XIV. Як Ви ставитесь до своїх спортивних успіхів?

1. Обов'язково намагаєтесь виграти.
2. Цінуєте задоволення відчути себе знову молодим.
3. Дуже сердитесь, якщо не щастить.

XV. Як Ви вчините, якщо Вас погано обслуговували в ресторані?

1. Стерпите, уникаючи скандалу.
2. Викличете метрдотеля і зробите йому зауваження.
3. Звернетесь зі скаргою до директора ресторану.

XVI. Як Ви будете поводитись, якщо Вашу дитину образили в школі?

1. Поговорите із вчителем.
2. Влаштуєте скандал батькам «малолітнього злочинця».
3. Порадити дитині дати відсіч.

XVII. Яка, на Вашу думку, Ви людина?

1. Середня.
2. Самовпевнена.
3. Пробивна.

XVIII. Що Ви відповісте підлеглому, з яким зіткнулись у дверях установи, якщо він почав просити вибачення?

1. «Вибачте, це моя провина».
2. «Нічого, пусте».

3. «А уважнішим Ви бути не можете?!»

XIX. Як Ви відреагуєте на статтю в газеті про випадки хуліганства серед молоді?

1. «Коли ж нарешті будуть прийняті конкретні міри?!»
2. «Потрібно ввести тілесні покарання».
3. «Неможна все звалювати на молодь, винні й вихователі!»

XX. Уявіть, що Вам доведеться заново народитись, але вже твариною.

Яку тварину Ви оберете?

1. Тигра чи леопарда.
2. Домашню кішку.
3. Ведмедя.

Тепер уважно перегляньте підкреслені відповіді. Додайте номери відповідей.

Результати:

45 і більше балів. Ви занадто агресивні, до того ж нерідко буваєте невірноваженим та жорстоким до інших. Ви сподіваєтесь здобути керівні «верхи», розраховуючи на власні методи, досягти успіху, жертвуючи інтересами оточення, тому Вас не дивує неприязність співробітників, але за найменшої нагоди Ви намагаєтесь їх за це покарати.

36–44 бали. Ви помірно агресивні, але досить успішно крокуєте по життю, оскільки у Вас достатньо здорового честолобства та самовпевненості.

ДОДАТОК Г

Авторська анкета «Я підліток: у чому полягають особливості моїх стосунків з оточуючими?» (за Барановською Л.В.)

1. Ваш вік.
 2. Ваша стать.
 3. Назвіть провідні риси Вашого характеру.
 4. Які особистості Вам найбільше імпонують? Чи пов'язане ставлення до них із їхньою статевою належністю?
 5. Що у Вашій поведінці з'явилося у зв'язку з переходом до підліткового віку?
 6. Чи виявляєте ви агресивність у спілкуванні з оточуючими? Хто найчастіше стає мішенню Вашої агресії?
 7. У чому виявляється прояв Вашої агресивності: роздратування;
 - гнів;
 - образливість словесна;
 - прагнення нанести тілесні ушкодження;
 - інше.
 1. Якими, на Вашу думку, є причини Вашої агресивності?
 2. Ваші дії після вияву агресивності.
 3. Що Ви порадили б одноліткам стосовно попередження агресивної поведінки?
 4. Що б Ви порадили батькам щодо недопущення проявів агресивної поведінки їхніми дітьми-підлітками?
- Дякуємо за участь в опитуванні!